

ÚSTNÍ LIDOVÁ SLOVESNOST V POPŘEDÍ DOMÁCÍHO LITERÁRNÍHO PROCESU

(Od padesátých let 17. století do osmdesátých let 18. století)

V padesátých letech 17. století se začala vytvářet nová kulturní situace. Z literárního života pozvolna odcházeli spisovatelé, kteří vyrostli ještě v předbělohorském kulturním prostředí, a na jejich místo nastupovala další spisovatelská generace, vyrostlá již v poměrech pobělohorských. Starší díla se vytrácela z povědomí, literární kontinuita s předbělohorskou minulostí byla přetržena. První nápor protireformace vítězně skončil.

Rovněž v literárním životě emigrace nastal během padesátých let zlom, neboť její bratrská část ztratila své významné středisko v Lešně, které bylo vypáleno, a Komenský se uchýlil do Amsterdamu. Tím byla bratrská emigrantská literatura ochromena. Neustala sice, ale už se nepodařilo vytvořit kulturní středisko rovnocenné Lešnu. Lepší podmínky měla emigrantská literatura luteránů, kteří tiskli nadále v Žitavě, v Halle i jinde, ale jejich literární činnost neměla pro náš kulturní život nikdy tak veliký význam jako činnost emigrace bratrské.

Tato nová situace postavila představitele domácí oficiální literatury před úkol založit tradici písemnictví protireformačního, to byl však úkol neřešitelný, neboť sociální změny pobělohorské již nesly své trpké ovoce. Šlechta, většinou cizinci, kteří se přistěhovali, ale i odnárodněná šlechta domácí, byla vyřaděna z českého kulturního života a majetnější měšťanstvo se rychle poněmčovalo. Tak ubývalo náročného publika a úroveň literatury zbavené vzdělanějších čtenářů klesala stále níže, takže úsilí o vytvoření hodnotné literatury a o založení nové plodné tradice vyznívalo naprázdno. Tím však neodumírala slovesná kultura vůbec. Těžiště literárního procesu se přesouvalo z oblasti písemnictví do oblasti ústní tvorby lidové a pololidové.

Tím je dána i periodisace tohoto období na dvě vývojové fáze, mezi nimiž tvoří hranici asi dvacátá léta 18. století. Náplň první fáze tvoří úsilí o vytvoření nové protireformační literární tradice a o rozvoj literatury v protireformačním duchu; pro druhou fázi je příznačné, že toto úsilí ztroskotalo, náročná literatura psaná českým jazykem postupně odumírala a jediným nositelem literární tvorby se stal venkovský lid a chudší vrstvy lidu městského.

(Od padesátých let 17. století do dvacátých let 18. století)

Osou sociálního vývoje byl i v druhé polovině 17. století prudký třídní boj mezi poddanými a vrchností. Jejich vzájemný vztah se nikterak nelepšil, protiklady se naopak přiostrňovaly. Po velikém selském povstání v letech 1679 až 1680 byl sice vydán robotní patent (28. června 1680), ale přesto se postavení nevolníků v pozdějších letech ještě zhoršovalo v souvislosti s tím, jak narůstaly uvnitř feudalismu nové, již kapitalistické vztahy.

Zárodkem těchto nových sociálních vztahů byly manufaktury, jejichž růst se výrazně projevil v celém dalším společenském vývoji. Rozvoj manufaktur přispíval k utužování nevolnictví selského lidu proto, že manufaktury odsávaly ze zemědělství pracovní síly a majitelé velkostatků se tomu bránili zvýšeným tlakem na nevolníky. Majitel manufaktury potřeboval totiž osobně svobodné dělníky, a tomu feudální vázanost kladla nepřekonatelné překážky; zájem majitelů manufaktur se tak křížil se zájmem velkostatkářů, kteří se snažili své nevolníky všemi prostředky připoutat k půdě, aby jim zabránili v útěku do manufaktur. Protože pak výnosnost velkostatku byla daleko menší než výnosnost průmyslového podnikání a velkostatkáři chtěli žít v nezmenšeném přepychu, snažili se těžit z práce sedláků stále více. Produktivitu selské práce se jim nepodařilo podstatně zvýšit, nezbyvalo jim tedy nic jiného než zvýšené vykořisťování. Vedle toho se snažili majitelé panství rozšiřovat své velkostatky. To se dalo na újmu drobné šlechty (rytířstva), která chudla. Protože pak vysoká šlechta, která měla největší pozemky, byla většinou německá, ztrácela se česká vrchnost a to se projevovalo i v útlaku národnostním. V souvislosti s tím se také vyhrocoval protiklad panstva a poddaných jako protiklad národnostní.

Tento společenský proces se výrazně projevil i v literatuře. Literárnímu vývoji dávalo ráz napětí mezi tvorbou sloužící zájmům držitelů moci a mezi slovesnou tvorbou lidovou, vyjadřující zájmy lidu a podporující jeho odpor proti panstvu; na společné frontě s lidem se však ocítala i část vzdělanců, kteří byli spjati s měšťanskou kulturní tradicí a s bolestí viděli, že se blíží úpadek kultury, ve které vyrostli, ale kterou nedovedli zachránit.

*

Oficiální literatura dále rozvíjela podněty dané již v prvních letech po Bílé hoře. Byla stále zaměřena na lidové čtenáře a chtěla působit na jejich představitost a cit. Proto se v ní zesilovaly typicky barokní prvky. Líčení marnosti světa a vlády smrti se stupňovalo do obrazů plných úděsného naturalismu a bohatě se rozvíjely i oblíbené prostředky barokní stylistiky, zejména záliba

v hromadění kontrastů. Přitom v popředí stála literatura potřebná pro náboženský život, zvláště legendy (často psané se zvláštním zřetelem k českým světcům a snažící se působit na vlastenecký cit) a duchovní písně.

Tak vydal např. BEDŘICH BRIDEL knihu o sv. Prokopu *Jiskra slávy svatoprokopské* (1662) nebo vyšla legendární sbírka *Zrcadlo svaté neb votové Živětic, milých božích* (1678). V oblasti duchovní písně se zvláštní oblibě těšil *Kancionál český* MATĚJE VÁCLAVA ŠTEYERA, vydaný po prvé roku 1683; do osvícenství vyšel ještě pětkrát. Obsáhl v prvním vydání přes 850 textů a po hudební stránce přinesl některé lidové prvky. V dalších vydáních byl rozšiřován. Pro poměr k starší tradici je příznačné, že obnovil i některé texty nebo nápěvy utrakvistické a bratrské. Umělecky vyhraněnější byl kancionál VÁCLAVA KARLA HOLANA ROVENSKÉHO (1644—1718) *Capella regia musicalis. Kaple královská zpěvní a muzikální* (1693). I v něm jsou některé písně husitské. Obliby kancionálu Šteyerova však nedosáhl.

Literárně nejvýznamnější z oficiální tvorby bylo básnictví, námětově ovšem zúžené na skladby s duchovní tematikou. Využívalo vydatně prostředků barokní poetiky, ale dovedlo se přiblížit lidu. Proto kancionálové písně nejednou znárodněly a působily na lidovou tvořivost, na druhé straně však samy bývaly lidovou tvořivostí oplodňovány. I v duchovní písni nápadně vystupuje oblíbené téma světské marnosti a pomíjejícínosti lidského života, při čemž se s oblibou rozvíjí starší dědictví písňové tvorby. Ukazuje to např. čtyřdílný cyklus *Písně o čtyřech posledních věcech člověka*, který vznikl před rokem 1676 a do něhož je zařazena starší skladba o smrti „Ukrutná smrt, přehrozná smrt“, otištěná po prvé již v kancionále Jiříka Hlohovského z roku 1622.

Přetiskování písní ze starších kancionálů v kancionálech novějších, při němž se písně rozličně přepracovávají a rozšiřují, je pro dobu po Bílé hoře stejně charakteristické jako pro 16. století. Vyplývalo to ze snahy, aby se duchovní píseň stala co možná obecným majetkem. Proto se do katolických kancionálů dostaly i některé starší písně reformační. Kancionálové písně se často dovedly přiblížit lidovému myšlení i cítění a přímo s ním splynout. Proto bývaly přetiskovány až do 19. století a mnohé z nich přešly do ústního lidového podání — jak dokládá např. sbírka Josefa Vlastimila Kamarýta *České národní duchovní písně* (1831—1832). Tato sbírka také ukazuje, jak dlouho v lidovém podání písně barokního původu žily.

Z básníků nejúčinněji zpracoval téma marnosti BEDŘICH BRIDEL (1619 až 1680), který je vrcholným básnickým zjevem celého období vítězné protireformace. Horlivý misionář, v literatuře známý jako překladatel, prozaik i apogeta, vystoupil básnicky již na konci let padesátých (*Život svatého Ivana-prvního v Čechách poustevníka* — 1657) a již tehdy vytvořil svou vrcholnou skladbu, Je to meditativní lyrická báseň začínající slovy „Co bůh? Člověk?“ (1658), v níž se vyrovná cizím mystikům stejně ideově jako uměním výrazovým. Jeho výraz je neobyčejně bohatý. Vzdemutá vlna nadšeného lyrismu je nesena záplavou antithes a smělých metafor. Bridel počítal ještě s publikem, které stojí na značné intelektuální výši, a proto jeho tvorba souvisela slohově s humanis-

tickou tradicí. Přesto však nebyla exklusivní do té míry, že by byla nesrozumitelná lidu. I když Bridel usiloval o bohatou synonymiku, vystačil s tradičním lexikem a neutíkal se k neústrojným neologismům. Proto mohl působit i na lidovou duchovní píseň.

Jiný básnický typ představoval FELIX KADLINSKÝ (1613—1675). Zatím co se Bridel snažil o poesii roubovanou na starší tradici, u Kadlinského pozorujeme úsilí o vytvoření tradice nové, rozvíjející tehdy módní bukolismus a idylku šířící se k nám přes Německo z Itálie a Španělska. Je to ve sbírce duchovní lyriky *Zdoroslaviček v kratochvilném hájíčku postavený* (1665), která je víc parafrází než překladem sbírky Trutznachtigall od německého jesuity Friedricha von Spee¹. Tato sbírka nám ukazuje Kadlinského jako básníka sice něžného, ale zároveň hravého až do titěrnosti.

Bukolismus Kadlinského je vzdálen našemu vkusu, ale přesto nelze upřít, že Kadlinský byl svéráznou básnickou individualitou. Jeho pokus měl také jistý ohlas, neboť našel napodobitele v JANU HYNKOVI DLOUHOVESKÉM (1638 až 1701), který se k němu hlásil ve své dvoudílné sbírce *Požehnané pole, na kterémž švitorný podletní slaviček poletuje a Zdoroslaviček na poli požehnaném* (1670). Skutečnou živou tradici se však Kadlinskému nepodařilo vytvořit, úbytek vzdělanějšího publika neumožňoval bohatší rozvoj samostatné básnické tvořivosti.

Nicméně však Zdoroslaviček působil ještě na obrození, neboť VÁCLAV THÁM z něho převzal do svého almanachu *Básně v řetě vázané celé partie*; při tom však změnou jmen vytvořil Thám z lyriky původně duchovní písně rázu světského, idylická rozmlouvání pastýřů a pastýřek. Tím bezděky odhalil charakteristický rys lyriky Kadlinského, totiž užívání obrazů z oblasti světské erotiky jako symbolů pro nadsmyslnu a prolínání světské erotiky s mystickou láskou k bohu.

Přeněžnělá hravost a titěrnost, která je příznačná pro Kadlinského, tvoří dialektickou jednotu s barokním pathosem. Obojí tento postoj představuje dvě tváře doby plné rozporů, která ladila své vidění světa na jedné straně do idyly a na druhé straně do příšerné vise pekelných muk. Příznačný pro tento rozeklaný postoj je ostatně sám BRIDEL, který vedle mystické poesie psal i básně blízké Speeovi, v nichž dovedl vyvolat idylickou vánoční náladu. Dokladem toho je sbírka *Jesličky* z roku 1658, kde je využito i starých písní vánočních; jsou v ní např. dodnes zpívané písně „Narodil se Kristus Pán“ a „Veselé vánoční hody“. Právě Bridel je touto rozeklaností zjev pro celou poesii své doby typický. Charakteristická je i jeho posmrtně vydaná kniha *Křesťanské učení veršemi vyložené* (1681), pokus o výklad katechismu formou veršovaných exempel.

V díle Bridelově a Kadlinského jsou ztělesněny dva proudy duchovní lyriky 17. století — proud pathetické mystiky a proud idylisující. Oba tyto proudy

¹ FRIEDRICH VON SPEE VON LANGENFELD (1591—1635). Jeho sbírka náboženské lyriky *Trutznachtigall*, využívající hojně básnických obrazů z přírody, vyšla v Kolíně nad Rýnem 1649.

však odváděly od poznání konkrétního světa a jeho zápasů, a proto nevedly kupředu a nepřipjaly se k pokrokové vývojové linii naší poesie.

Zatím co v popředí zájmu stála v druhé polovině 17. století poesie duchovní, pro poesii světskou nebylo téměř místa. Náročnější poesie nebyla šířena tiskem, jak výmluvně ukazuje zmíněný už *Discursus Lipirona* od VÁCLAVA JANA ROSY. Pro převahu duchovní poesie je charakteristické i to, že *Pastýřské rozmlouvání o narození Páně* (1670), časoměrná Rosova parafráze I. eklogy římského básníka Vergilia († 19 př. n. l.), byla pojata v duchu módního tehdy bukolismu nábožensky, a tím se včlenila do soudobé poesie vánoční. Báseň má vysokou uměleckou hodnotu, je to jeden z vrcholů exkluzivní poesie 17. století a tvoří protějšek k časoměrnému překladu žalmů od Komenského.

Tvořivost našich básníků 17. století se projevovala především ve stránce jazykové a kompoziční. Tím připomínají poesii 14. století, k níž se ostatně blížili i tematicky. Soustředění na jazykovou stránku souviselo nepochybně s celou barokní básnickou teorií a se systémem výchovy, jak byl zaveden na jezuitských a podle jejich vzoru i na piaristických² školách. Důležitým vyučovací předmětem, kterému se věnovalo mnoho času i teoretického úsilí, byla zde totiž rétorika a její znalost působila na básnickou praxi. Okruh okolo Bridela znal nepochybně z rukopisu i starší rétoriku Gelenia Sušického z konce 16. století. O poetickou teorii se zajímal také BOHUSLAV BALBÍN v příručce *Verisimilia humanarum disciplinarum* (Pravdě se blížící jádro humanitních nauk). Po prvé vyšla roku 1666 a pak byla častěji tištěna jako učebnice, a to i v cizině.

Značné teoretické úsilí bylo věnováno i jazyku, ale při tom se přihlíželo také k praktickým potřebám. Dokládá to především *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého* (1667) od JIŘÍHO KONSTANCE (1607—1673), který bývá charakterisován jako nejlepší gramatik po Blahoslavovi a Vavřinci Benediktim. K Brusu se druží menší praktická příručka MATĚJE VÁCLAVA ŠTEYERA. (1630—1692) *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (1668), zvaná také „Žáček“ podle toho, že je psána ve formě zákových otázek a učitelových odpovědí. Vyšší cíle si kladla dvě mluvnická díla složená latinsky: nepůvodní *Grammatica Boëmica* (Mluvnice česká — 1660) JANA DRACHOVSKÉHO a daleko hodnotnější mluvnice a stylistika VÁCLAVA JANA ROSY *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae* (Čechořečnost aneb Mluvnice českého jazyka — 1672). V tomto rozsáhlém díle se projevují puristické tendence, které pak byly charakteristické pro další vývoj.

Purismus vznikl jako reakce proti záplavě cizích slov přejímaných do češ-

² Řád piaristů (Ordo clericorum regularium pauperum Matris De ischolarum piarum — Řád chudých řeholních kněží pobožných škol Matky boží) byl založen 1597 v Římě. Roku 1631 byl uveden na Moravu a 1640 do Čech. Při jeho klášterích vznikla řada škol, které měly vysokou úroveň. Zvláště proslulé bylo piaristické gymnasium v Praze (pozdější akademické) a v Litomyšli.

tiny už v starší době, zejména v 16. století, a usiloval o vytvoření výraziva českého místo slov cizího původu, nemohl však uplatnit své pozitivní snahy, neboť nebylo literární praxe, která by nově vytvořené termíny uváděla do oběhu. Proto puristické úsilí, které se stupňovalo v 18. století do podoby přímo nestvůrné, nemohlo mít praktický význam, zvrhlo se v samoúčelné novotaření a zůstaly po něm jako památka jen jazykové zkomoleniny a neústrojné novotvary, které se nikdy nemohly vzít. Přitom je zajímavé, že puristické snahy téměř nepronikly do básnictví. Mohly mít smysl jen v literatuře odborné, a té nebylo. Literatura obracející se k lidovým čtenářům nemohla takových tvarů a slov prostě používat a ani jich nepotřebovala. V 17. století je však třeba dívat se na jazykový purismus jako na jeden z projevů vlasteneckých snah, neboť ho neslo úsilí prakticky dokázat, že čeština je schopna vyjadřovat i složité abstraktní myšlení, a že je tedy rovnocenná latině a němčině. Tuto obrannou tendenci vyjadřují i teoretické projevy, např. předmluva k Rosově gramatice, která vyznívá jako chvalozpěv na český jazyk a český národ.

Rosa chtěl svou mluvnickou práci podepřít také vytvoření náročné poesie, a proto v Čechořečnosti formuloval pravidla časoměrné prosodie. Avšak i to zůstalo bez praktického významu, neboť nebylo publika, pro které by se mohla náročná časoměrná poesie vytvářet. Stejně naprázdno vyznělo i Rosovo úsilí o veliký slovník *Thesaurus linguae Bohemicae* (Poklad jazyka českého), pro který snad užil zčásti materiálu nashromážděného Komenským; slovník nevyšel tiskem. Tak se nám jeví veškeré úsilí Rosovo jen jako chvályhodná, ale marná snaha povznést jazyk a literaturu, jako snaha určená již předem k nezdaru pro nedostatek vzdělaného publika.

Rosa jako gramatik měl vliv i v oblasti slovenské; dosvědčuje to rukopisná mluvnice DANIELA KRMANA *Rudimenta grammaticae Slavo-Bohemicae* (Základy slovensko-české mluvnice) a mladší tištěná mluvnice PAVLA DOLEŽALA *Grammatica Slavico-Bohemica* (Mluvnice slovensko-česká; vyšla v Bratislavě 1746). Významné je u Rosy také uvědomění slovanské. Svým nadšením zapůsobil i na Charváty.

Podobná obranná tendence jako u Rosy proniká i z předmluvy k anonymnímu slovníčku *Slovář český, to jest Slova některá česká, jako od latinářův, tak i od Němcův vypůjčená, zase napravená a v vlastní českou řeč obrácená, k užívání milovníkům české řeči* (1716), kde se neznámý autor snažil nahradit slova cizího původu uměle a často násilně vytvářenými novotvory. Svým obranným a vlasteneckým tónem připomíná tato předmluva starší předmluvu ANTONÍNA FROZÍNA k *Obrovišti Mariánského atlantu* (1704; je to spis o rozšíření mariánského kultu a o mariánských poutních místech) a *jesuitskou stížnost proti utlačování českého jazyka*, která byla zaslána papeži roku 1700.

Praktického významu ovšem neoterisování nemohlo mít a *Slovář* nás zajímá jen jako doklad snah o obranu češtiny v jejím boji s latinou a němčinou a jako doklad úsilí o obohacení jazyka, který však již nebyl s to plnit funkce jazyka odborného. Svým obranným zaměřením se druzí, stejně jako mluvnice Rosova, k památnému Přípisu knězi Jírovi od Viktorína Kornela ze Všehrd, ale z hlediska dalšího vývoje má jiné postavení. Všehrd stál na počátku mohutnějšího proudu české literatury, neseného progresivní sociální silou, Rosa a neznámý autor *Slováře* stojí kdesi uprostřed příboje, který odnáší poslední trosky pyšné budovy. Proto

jejich úsilí muselo vyznět naprázdno. Společenská vrstva, která by se byla mohla stát nositelkou kulturní tvorby, pro český jazyk odumřela. Proto také úsilí Antonína Frozína, který spoléhal na českou šlechtu a věřil v její obrodu, vyznělo nadarmo, stejně jako úsilí Bohuslava Balbína.

Pracovalo se i v teorii dramatu, které bylo spjato s jezuitským a piaristickým školstvím. Z prací vzniklých na naší půdě přináší dramatickou teorii BOHUSLAV BALBÍN ve Verisimiliích a KAREL KOLČAVA v úvodu k svým dramatum *Exercitationes dramaticae* (Dramatické pokusy — 1703 až 1705) a v dopise zařazeném do sbírky *Epistolae familiares* (Rodinné dopisy — 1709). České pojednání o dramate bylo uveřejněno jako přídavek k druhému vydání latinsky psané mluvnice VÁCLAVA JANDYTA *Grammatica linguae Boëmicae* (Mluvnice českého jazyka — 1704) pod titulem *Krátká správa, kterak a dlé jakých pravidel Čechové v jazyku českém v tyto časy komedie skládají a k patření vydávají*. Zpráva dokazuje, že se skládání českých činoher nepokládalo v této době za něco výjimečného. Zakládá se na Balbínových Verisimiliích, jejichž příslušné výklady přenáší na dramatické skladby české. Rozeznává tragédie, komedie a drama deklamatorní, jak se tehdy říkalo kratším hrám alegorickým.

Jezuitská dramatická teorie druhé poloviny 17. století, představovaná zejména JACOBEM MASENIEM³ ve spise *Palaestra eloquentiae ligatae dramatica* (Dramatické cvičiště vázané výmluvnosti, 1654—1657, ve třech svazcích), rozeznávala ještě — podle smutného nebo veselého začátku a konce — komitragédie a tragikomedie. Dělal se také rozdíl mezi dramatem a melodramatem (to je hrou s partii provázenými při předvádění hudbou), ale zde šlo o rozdíl jen vnější, nesouvisící s podstatou hry.

Dramatická praxe byla bohatá, ale nevydala díla větší hodnoty. Hrávalo se sice často, skládaly se nové a nové hry, většinou však zapadly. Pokud je můžeme sledovat podle dochovaných synopsí, poskytují stejný obraz jako tvorba starší. Zejména uchvacovaly bohatou výpravou a množstvím osob, které přesahovalo často stovku. Protože účelem těchto her bylo přispět k výchově řečníků, kladl se při jejich provozování hlavní důraz na tragickou deklamaci. Pro hry o svatých byla příznačná snaha po tragickém konci (smrt, umučení). Nad průměr se pozvedl jen KAREL KOLČAVA (1656—1717), který vydal v letech 1703 až 1705 tiskem třiadvacet latinských her a byl jimi znám i v zahraničí. Je to jediný rozsáhlejší celek z dramatické tvorby v naší literatuře starší doby. Není však zcela jisté, zda se jeho hry skutečně předváděly nebo zda byly alespoň k předvádění určeny. Snad měly být pouze vzorem pro posluchače řádového kursu repetitio humaniorum (opakování klasického studia), určeného pro kandidáty učitelství na gymnasiích, kteří museli povinně složit latinské drama nebo epickou báseň.

Souběžně s tvorbou básnickou a dramatickou pozorujeme úsilí jezuitů

³ JAKOB MASEN (Masenius, 1606—1681), německý jezuita, vynikl jako básník, učitel rétoriky a historik.

vytvořit pro lid literaturu vzdělavatelnou, pochopitelně omezenou na okruh náboženský. Projevem této snahy bylo založení vydavatelství náboženských spisů, nazvaného Svatováclavské dědictví, roku 1669 jesuitou MATĚJEM VÁCLAVEM ŠTEYEREM (1630—1692). V něm vycházela typická protireformační literatura, např. proslulý překlad *Věčného pekelného žaláře* od Itala Manniho⁴. Na pozdější literární život působil z knih vydaných Svatováclavským dědictvím zmíněný již Šteyerův *Kancionál český*. Šteyer vydal také *postilu* (Postila katolická na dvě části rozdělená, nedělní a sváteční — 1691 a častěji), která se těšila stejně oblibě jako jeho kancionál. Zato největší literární podnik tohoto nakladatelství, tak zvaná *Svatováclavská bible*, měl menší ohlas, než jakého dosáhla u nekato-liků Kralická bible; Nový zákon vyšel roku 1677 a Starý zákon teprve v letech 1712 až 1715. Pomalé vydávání není však jen dokladem toho, jak ustupovala vzdělanost, nýbrž se v něm projevuje poměr katolické církve k bibli; kdežto u příslušníků jednoty byla bible v každé rodině, katolická církev neměla zvláštní zájem o rozšiřování bible mezi věřícími.

Z nábožensky vzdělavatelných spisů se těšil velké oblibě překlad *Velikého života Ježíše Krista a nejsvětější Panny Marie*, který podle Martina Kochema⁵ pořídil kapucín PETR EDELBERT (1698); vyšel v několika vydáních. — Mezi domácimi spisovateli byl výraznou postavou ostravský rodák VALENTIN BERNARD JESTŘÁBSKÝ (1630 — 1719), dlouholetý farář ve Veverské Bítýšce u Brna. Vydal vlastním nákladem několik nábožensky vzdělavatelných knih, které většinou rozdával. Literárně nejvýš z nich stojí *Vidění sedláčka sprostného* (1719); spis líčí, jak prostý sedlák prochází v 37 viděních světem a poznává jeho ne-
správedlnost.

Úbytek vzdělaného publika se nejvýrazněji projevil v osudech literatury odborné, která se pěstovala zpravidla latinsky. Typickým příkladem je gramatika Rosova a Balbínovy historické spisy. Některá díla hagiografická, napsaná původně latinsky, vydávala se však pro širší publikum i v českých překladech, např. MATĚJ VÁCLAV ŠTEYER přeložil anonymně Balbínův spis *Přepodivná matka Svatohorská Maria v zázracích a milostech* (1666), FELIX KADLÍNSKÝ přeložil spis Jana Tannera *Život a sláva sv. Václava* (1669, 1702, 1710) apod. Toto rozšiřování českých překladů některých děl napsaných původně latinsky připomíná literární praxi doby Karla IV., ale poměr obou jazyků je nyní opačný; čeština je na ústupu, nevytlačuje latinu, nýbrž naopak.

⁴ GIOVANNI BATTISTA MANNI (1606—1682); od roku 1625 jesuita, vydal *La Prigione eterna dell'Inferno* (Věčný pekelný žalář — 1669).

⁵ MARTIN (LINIUS) VON COCHEM (1634—1712), německý kapucín; v letech 1689—1696 působil jako potulný kazatel v Tyrolsku, Rakousku a v Čechách. Z jeho četných spisů se těšil největší oblibě život Kristův, který zpracoval třikrát: *Das Leben Christi* (Život Kristův — 1677), *Das grosse Leben Christi* (Velký život Kristův — 1680), *Das kleine Leben Christi* (Malý život Kristův — 1683). Svým živým textem působil tento spis i na pašijové hry. Údaje o českých vydáních uvádí Knihopis.

Ideologie pozdního feudalismu byla nutně cizí nejen lidu, který se jí bránil všemi silami, ale i vzdělavcům, kteří byli spjati s měšťanskou kulturou a nechtěli odhodit její tradici. Nejcharakterističtější představitelem toho postoje byl jesuita BOHUSLAV BALBÍN (1621—1688).

Balbín pocházel ze zchudlé rytířské rodiny usedlé v Hradci Králové, a byl proto spjat s duchovním světem českého měšťanstva. Jako zchudlý šlechtic vyrostlý v městě trpěl pocitem deklasovanosti a z tohoto pocitu, stejně jako z tragického poznání, že se ztrácí kulturní svět, v kterém vyrostl, zachraňoval se ponořováním do minulosti. Bývalou slávu české země však srovnával se soudobým stavem, a tím bezděky popíral oficiální názor, že po Bílé hoře nastala pro Čechy šťastná doba, neboť byli navraceni katolicismu. Balbín vycítil, že rekatolisace nepřinesla zlatý věk, jaký viděla protireformace v době Karla IV., ale zjištěně si uvědomoval současný úpadek. Tím odhaloval neblahé průvodní okolnosti rekatolisace a zároveň poznával, že vedle náboženství jsou i jiné vysoké hodnoty, zejména vlast, jejíž úpadek nemůže být vyvážen rekatolisací. Proto Balbín bolestně prožíval smutný soudobý stav českého království a postupující šíření němčiny na újmu češtiny — zjevy, ke kterým oficiální představitelé veřejného života byli slepí a hluší. V ztrátě slávy českého státu a v ústupu českého jazyka viděl Balbín velikou nespravedlnost a velikou újmu. Tak si změnil systém hodnot vypracovaných protireformační ideologií a vlastenectví se mu stalo pojátkem tam, kde pravověrný jesuita pokládal za jediné pojátko náboženství. Tím se Balbín odcizil jesuitskému pojímání vlastenectví, které vidělo nejvyšší hodnotu vlastence v jeho katolicismu, i když vyrůstal z trosek a z krve, a zároveň se přiblížil vlastenectví novodobému, jak je chápala obrozenecká doba.

Z kultu minulosti se zrodilo Balbínovo historické dílo *Epitome rerum Bohemicarum* (Výtah z dějin českých) a jemu byl zasvěcen také plán veliké vlastivědy Čech, rozpočítaný na tři dekády (třicet svazků), *Miscellanea historica regni Bohemiae* (Rozmanitosti z historie království Českého). Z tohoto velkého díla pohříchu vydal za svého života jen menší část, deset svazků. Teprve z pozůstatosti byla vydána na prahu obrození ještě *Bohemia docta* (Učené Čechy), tvořící devátý svazek první dekády, spis velmi důležitý pro literární historii.

Pokud psal Balbín spisy hagiografické a příručky pro školskou potřebu, nasetkával se s odporem; jakmile však promluvilo jeho vlastenecké srdce, kladoucí vlast na vrcholek v systému hodnot života, octl se nutně v konfliktu s oficiální ideologií svého řádu. Tak se setkal s potížemi při tisku svého spisu *Epitome*, kde dokazoval, že Čechy jsou monarchií volební, a tím popíral nárok Habsburků na český trůn. Balbín neušel ani jinému pronásledování; bylo mu zakázáno vyučovat mládež a na čas ho řádoví představení odsunuli do Klatov.

Balbínův pohled na český život byl sice pronikavý, ale zužovalo jej to,

že se Balbín nedovedl odpoutat od šlechty a viděl v katastrofě měšťanské kultury katastrofu celého národa. Balbín neviděl dost dobře lidovou kulturu a hlavně nedoceňoval sílu lidu. V lidu viděl jen trpící masu; měl s ním soucit, ale nedovedl v něm rozpoznat nositele dějinného vývoje, a proto spoléhal jen na šlechtu, která se mu jevila jako hlavní představitel národního celku. S nedoceněním lidu souviselo nepochybně i to, že psal svá díla jenom latinsky. Održení od lidu je u Balbína tím tragičtějším, že Balbín poznával lid jako misionář a vřele s ním cítil.

Větší ohlas nemělo ani politicky nejvýznamnější dílo Balbínovo, proslulá obrana českého jazyka (asi 1672), adresovaná příteli Pešinovi z Čechorodu. Tento spisek, složený ovšem latinsky, nebylo možno v Balbínově době z censurních důvodů vytisknout, a tak jeho znalost pronikla jen k malé části tehdejších vzdělanců. Silně však obrana zapůsobila o století později, když ji vydal na prahu obrození (1775) František Martin Pelcl s titulem *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (Rozprava na obranu jazyka slovanického, zvláště českého), pod níž vstoupila do literárních dějin. Ani v Pelclově době však neušla pronásledování a její rozšiřování bylo potlačeno. Přesto však měla Balbínova obrana význam přímo epochální a pro ni se stal Balbín vedle Komenského jediným spisovatelem pobělohorské doby, který aktivně působil na obrození.

Historickým zájmem se blížil Balbínovi jeho přítel TOMÁŠ PEŠINA z ČECHORODU (1629—1680). Pešina chtěl věnovat Moravě podobné vlastivědné dílo, jaké věnoval Balbín Čechám. K Balbínovi ho přidružovala láska k češtině, na rozdíl od Balbína však Pešinovo vlastenectví nebylo uzavřeno jen do latinských spisů, ale pojilo se s aktivní snahou podporovat češtinu. Proto také plánil k svému zamýšlenému dílu — které mělo být po Paprockého Zrcadle markrabství moravského prvním dílem jednajícím speciálně o Moravě — vydal česky pod titulem *Prodromus Moravographiae, to jest Předchůdce Moravopisu* (1663). V předmluvě uvádí, že vydává své dílo česky proto, aby ukázal, že je upřímným ctitelem své vlasti a pravý Čech a že se nestydí za svou rodnou řeč. Zároveň zde proniká jakési zaměření na lid, neboť Pešina uvádí, že myslí na krajany, kteří neznají jinou řeč než češtinu. Své hlavní dílo začal však i Pešina vydávat latinsky. Vyšel z něho jen jeden svazek, *Mars Moravicus*, válečná historie Moravy, dovedená do roku 1526; v rukopise jsou zachovány některé části další.

Pešina podporoval češtinu i prakticky, neboť dbal jako církevní hodnostář o to, aby nebyla vytlačována z církevního života, a podporoval vydávání českých knih. Přesto však Balbín stojí po ideové stránce výše. Pešina se neoctl v rozporu s oficiální ideologií a jeho vlastenectví nemělo osten protihabsburský. Vlastenectví mu bylo prostředkem k tomu, aby protireformace rychleji pronikla do českých myslí.

K Pešinovu dědictví se přihlásil předčasně zemřelý JAN JIŘÍ STŘEDOVSKÝ (1679—1713), který byl farářem v Pavlovicích nad Bečvou. Jeho spisy o moravských dějinách, *Mercurius Moraviae memorabilium* (Průvodce po moravských pamětihodnostech) a *Sacra Moraviae historia sive Vita SS Cyrilli et Methodii* (Svatá historie Moravy aneb Život sv. Cyrila a Metoděje), nemají sice vědecké ceny, ale zaujmou stejně svým vřelým citovým vztahem k látce jako vlastenectvím. V prvním z nich věnoval Středovský rozsáhlou partii výkladům o významu a ceně češtiny. Tato obrana českého jazyka se dostala, na rozdíl od obrany Balbínovy, k širšímu vlasteneckému publiku a měla na ně vliv.

Při sbírání materiálu pro své vlastivědné dílo dal Pešina podnět k napsání několika místních kronik, z nichž chtěl těžit. Tak vznikly *Paměti města Kroměříže, zápisky v městské pamětní knize prostějovské, paměti Moravských Budějovic*, JIŘÍHO RUDOLFA PŘENSKÉHO *Památky, co se tak kdy stalo v kraji hradištském* a MATYÁŠE HAŠKOVUSE *Paměti starožitné Uherského Brodu*. Tyto práce se nedočkaly ve své době vydání tiskem, ale jsou zajímavým dokladem toho, jaký byl v 17. století zájem o historii a jak dovedli příležitostní dějepisci vypravovat sytým slohem. V některých městech pozorujeme i kronikářskou tradici, jako v Hradišti (Přenský, Matyáš Maxmilián Nisl, Kristián Alexius Bunč) nebo v Uherském Brodě (Haškovijs, Martin Josef Ležák a Václav František Letocha, který dovedl svou kroniku až do roku 1724). Nejlepší z těchto lidových pamětí jsou zápisky rozšafného hnojického kantora MIKULÁŠE FRANTIŠKA KERNE-RIUSA.

Dějepisecský zájem byl v druhé polovině 17. století velmi značný, a to i mezi lidem. Tak je možno si vysvětlit, že vyšlo několik lidově zaměřených místních kronik tiskem. Patří mezi ně především *Staré paměti kutnohorské* (1675) jesuity JANA KOŘÍNKA (1626—1680) a *Historie Klatovská* (1699) kněze JANA FLORIÁNA HAMMERSCHMIDTA (1652—1735), který však svou hlavní historickou práci napsal latinsky a věnoval Praze (*Historia Pragensis* — Dějiny pražské; ve své době nebyla tištěna). Hammerschmidt byl ještě v 19. století značně populární makarónskou humoristickou i elegickou skladbou nazvanou *Allegoria. Proteus felicitatis et miseriae českicae* (Alegorie. Proměnlivost českého štěstí a bídy — 1715).

Nad úzký okruh místních zájmů se pokusil povznést křížovník JAN FRANTIŠEK BECKOVSKÝ (1658—1725), který chtěl vypsát dějiny celých Čech a nahradit tak lidem hodně čtenou, ale již vzácnou kroniku Hájkovu. Ze své *Poselkyně starých příběhů českých* vydal však jen první díl (1700), v podstatě adaptaci Hájkovy kroniky. Sahá do roku 1526; druhý díl, který sahal až do jeho doby (1716—1718), zůstal nedokončen v rukopise.

Beckovského *Poselkyně*, rozsáhlý foliant o více než 1000 stranách, byla reprezentativním dílem, které se mohlo plně vyrovnat nákladným publikacím, jaké vycházely v době veleslavínské. Pokud jde o historickou metodu, nepřesahuje však rámec své doby a nepovznáší se nad kronikářské vyprávění. Beckovský se nesnažil postihnout vnitřní souvislost událostí a v duchu své doby přistupoval k látce nekriticky, zato však usiloval o povznesení národního vědomí a národní hrdosti. Jeho stanovisko bylo pochopitelně protireformační,

nicméně Beckovský svým vlastenectvím a lidovým způsobem podání působí kladně.

V době, kdy psal svá díla Balbín a Beckovský, patriciát byl z kulturního života prakticky vyřazen stejně jako šlechta a jediným nositelem české národnosti a pokrokových tradic se stával venkovský lid a drobné měšťanstvo. Protože oficiální literatura nebyla s to vytvořit opravdu živou literární tradici, lidová a pololidová tvorba nabývala stále většího významu.

Hranice mezi literaturou oficiální, pololidovou a lidovou není vždy ostrá, neboť mezi těmito větvemi byla interference, veškerá tato tvorba se prostupovala. Tak např. ohled na lidové publikum nutil tvůrce oficiální literatury přihlížet k představové oblasti lidu a do oficiální literatury se prodíraly prvky lidové, zejména zobrazování lidového života. Tím se stávalo, že i oficiální literatura do sebe mimoděk absorbovala některé prvky lidového názoru na svět a na život a vyjadřovala zčásti lidový vztah k životu. A totéž platí i na druhou stranu: lid adaptoval některá témata oficiální literatury, ale naplňoval je svou vlastní ideologií a tím je přehodnocoval. Ve zvýšené míře to platí pro literaturu pololidovou. Proto kritériem pro lidovost není pouze to, do jaké míry dílo zobrazuje lidový život a žije v lidovém prostředí, ale především to, do jaké míry hájí zájmy lidu, stávajíc se obrazem jeho tužeb, a do jaké míry se v něm odráží vztah lidu k životu.

V literatuře 17. století je velmi těžko říci, kde jde o skladby pololidové a kde o skladby čistě lidové; čistě lidovou tvorbu můžeme bezpečněji sledovat teprve od 18. století.

Pro poznání pololidové a lidové tvorby 17. století je velmi důležitá sběratelská činnost strahovského kněze EVERMODA JIŘÍHO KOŠETICKÉHO (1630—1700). Košetický žil dlouhá léta na venkově, kde poznal život lidu i jeho ústní tvorbu. Jeho rukopisné sborníky mají pro literaturu 17. století podobný význam jako pro literaturu 14. a 15. století sborníky Oldřicha Kříže; jsou chovány ve Strahovské knihovně v Praze.

Pololidová a lidová tvorba pěstovala všechny literární druhy, lyriku, epiku i drama, její problematika však zvláště výrazně vystupuje v dramatech.

Lidové a pololidové drama je představováno hrami náboženskými, vánočními, hrami o svatých a fraškami; kromě toho máme doloženu i hru zpracovávající svým způsobem soudobé události. Skoro ve všech těchto hrách najdeme styčné body s dramatikou jezuitskou, nový je však jejich duch, neboť do nich pronikaly i ohlasy soudobých společenských rozporů a tyto rozpory byly zobrazovány z lidového hlediska. Zvláště charakteristická je po této stránce Rakovnická hra vánoční a hra o svaté Dorotě.

Rakovnická hra vznikla někdy uprostřed osmdesátých let. Je to typ vánoční hry určené lidovému publiku a vyjadřující lidové cítění. Jejím autorem byl některý jezuita z residence na Chlumku u Luže, nejspíš JAN LIBERTIN (1654

až 1724). Ze hry, založené na tradičních scénách vážících se k hlavním vánočním svátkům (výjev pastýřský a tříkrálový), je vidět, že její autor nejen dobře znal a zobrazoval lidový život, ale že též stál na stanovisku chudiny. Ukazuje to spor mezi pastýři a králi o to, komu se vlastně Ježíšek narodil, zda králům nebo pastýřům. Spor je rozřešen kompromisně: Ježíšek se narodil všem lidem stejně. Nadhození problému je však příznačné pro autorův vztah k lidu.

Hra o svaté Dorotě je nejznámější z lidových her 17. století o svatých. Byla složena snad nějakým kantorem pro žebravé žáčky, kteří ji prováděli po chalupách, a je zajímavá zvláště tím, jak je v ní zobrazen vztah Doroty k císaři. Jejich spor totiž vyznívá jako spor chudého s bohatým (císař ji láká příslibem majetku). Prostý člověk tento protiklad zřejmě chápal jako typický, obraz moci mu splýval s obrazem bohatství a naopak.

Látka o sv. Dorotě byla mezi našim lidem velmi oblíbená, lidové hry ústně tradované jsou známy stejně z prostředí českého jako moravského a ze Slovenska, hrály se nejen v době protireformační, ale jejich obliba se prodlužovala až hluboko do 19. století. — Z jiných her je třeba ještě připomenout velikonoční *Komedii o vzkříšení Páně* (1657) od blíže neznámého JINDŘICHA KHINTZERA PŘIBYSLAVSKÉHO.

V druhé polovině 17. století se dále vyvíjela i fraška, tak řečené interludium (nebo intermedium). Stávalo se samostatným druhem, dávaným zvláště o posvícení a o masopustě po hospodách a po chalupách. Interludia předváděli většinou kantoři se svými žáky, aby si přivydělali. Jejich tón je celkem stejný jako v interludiích Kocmánkových, zesílila však obhroublost, jak dosvědčují dvě hry dochované ve sborníku Košetického, *Kratochvilná komedie a Jiná o třech sedlácích*.

Tyto hry byly značně poznamenány soudobými událostmi válečnými, a proto se v nich objevovala vedle tradičních figur sedláka a selky též postava vojáka nebo vojačky. Máme dochovánu i alegorickou hru, která je celá věnována tureckým válkám, *Komedii o turecký vojně*. Její rámec (na císařovu modlitbu bůh sklátí sloupy představující tureckou moc) je poplatný dramatice jezuitské, ale je naplněn dobře odpozorovanými výjevy ze selského a vojenského života. Jsou vloženy do hry ve formě cyklu sedmi interludií, tvořících celý jeden akt. To ukazuje, že interludium bylo pocíťováno jako zvláštní literární druh vymezený především obsahově.

Vedle dramatu byla hojná i lyrika a epika. Lyrika je představována většinou lidovou písní a šířila se ústně, epika naproti tomu se šířila většinou tiskem, zejména epika skládaná prózou. Je představována dalšími vydáními oblíbených lidových knížek, jako *o Meluzině*, *o Fortunatovi* apod., a světskou epickou písní, která s oblibou zpracovávala jednak různé zajímavé události ze současnosti, plníc tak vlastně funkci dnešních novin, jednak příběhy legendární a příběhy známé z lidových zábavných knížek. Tak vznikaly např. písně o Mageloně, Fridolínovi a Faustovi. Tato tvorba je na rozhraní mezi ústní

slovesností a písemnictvím a namnoze je těžko ji přesně rozlišit. Z tisků totiž mnoho pronikalo do lidového podání (Meluzina) a na druhé straně mnohá díla žila podvojně, šířice se jednak cestou ústní, jednak prostřednictvím tisku. Kolportována byla tato literatura většinou ve formě laciných sešitků prodávaných nejčastěji na trzích a poutích podobně jako tak řečené lidové čtení v 16. století. Z hlediska držitelů moci nebylo toto čtení nebezpečné, a proto se nekladly jeho rozšiřování překážky.

Lidový život je zobrazen také v několika skladbách původu sice zřejmě nelidového a neurčených lidu, ale prostoupených sympatiemi k lidu sužovanému dlouhou válkou. Prototypem je zmíněná již Kocmánkova skladba *Lamentatio rusticana*, která zahajuje řadu pobělohorských tak zvaných selských Otčenášů, veršovaných skladeb psaných strofami, jejichž závěry dávají text modlitby. Této formy se s oblibou používalo také k účinu satirickému. V satirickém *Otčenáši na presidenta dvorské komory de Sinzendorfa*, útočícím na správce financí, sesazeného roku 1680 císařem Leopoldem pro kořistnictví, útočilo se přímo na příslušníky vládnoucí třídy. Podobným tónem je nesen *Žalm lkající města Prahy*, napadající duchovní a správce, kteří utekli z Prahy před morem. Skladba paroduje formu žalmu. Obě tyto satiry, z nichž zejména Otčenáš zaujme svou jízlivostí, naznačují, že autor je z řad vzdělanců, ale svým postojem se řadí k literatuře protipanské.

Používání biblického výraziva pro aktuální literaturu bylo v 17. století vůbec oblíbené, jak ukazuje i *Pláč a naříkání země rakouské* u příležitosti tureckého obležení Vídně roku 1683. Tyto útvary připomínají středověké parodování biblických textů, o kterých byla řeč výše (srov. str. 199).

K protipanské frontě náležely také protestantské písně, které hájily zájmy lidu tím, že útočily na pobělohorský ideologický útlak a na jeho hlavní nositele, jezuitský řád. Lid si je proto osvojoval. Typická je např. skladba začínající slovy *Vy, kteříž v ústech máte Ježíš jméno svaté*. Dodnes je působivá svou vášnivou útočností. Podobně je zaměřena píseň *Poslouchejte, věřící* a píseň *Poslechněte, papeženci*.

Protestantské písně patří vlastně k literatuře exulantské. Jedna z nich, začínající slovy *Milí křesťané, papež již vládne*, má zápis, že ji složil exulant Matěj Hrdina roku 1682. Dostávaly se však přes hranice do českých zemí a žily mezi tajnými evangelíky, posilující je v jejich odporu. Pro literární situaci jsou charakteristické zvláště proto, že názorně dokládají, jak emigrace neztrácela styk s domácí půdou a jak existovala i nyní, když první generace vystěhovalců vymírala, kulturní výměna mezi emigrací a rodnou zemí.

Situace vystěhovalců však byla bezvýchodná. Poslední zbytky emigrace bratrské, která odešla po Bílé hoře, tonou v cizím přívalu bez naděje na zvrát poměrů a návrat do vlasti a v druhé generaci se poněmčují. Vydávají sice spisy potřebné pro náboženský život, ale nedaří se jim udržet spojení s živým tělem národa. V příznivější situaci byla emigrace luteránská, neboť ji i nyní posilovali vystěhovalci z českých zemí a ze Slovenska, z nichž někteří byli činní jako kazatelé, učitelé i spisovatelé (např. Slováci ŠTEFAN PILÁRIK a TOBIÁŠ MASNÍK, z Čechů FRANTIŠEK RÜHR). Právě díky tomu, že proud emi-

grace byl nepřetržitý, byla zde možná stálá kulturní výměna s domácími nekatolíky.

Pro to, jak velikou silou bylo v českých zemích protestantství v druhé polovině 17. století, je charakteristický osud Jiřího Holíka († asi 1685 v Rize). Holík pocházel z evangelické rodiny, byl dán do školy k jezuitům a pak vstoupil do dominikánského řádu. V Litoměřicích byl pověřen censurováním spisů dovážených z Německa do Čech a zde se rozhodl opět přestoupit k protestantství. Roku 1666 se mu podařilo odejít do Žitavy. Tam konvertoval a později se odebral do Budyšina, kde se stal kazatelem české evangelické kolonie. Vydal několik německých spisů, z nich spis *Päpstliche Geisel* (Důtky na papeže) prý původně česky.

Literární činnost emigrantů však nemohla obsáhnout život v jeho plnosti a byla omezena jen na oblast života náboženského. V důsledku toho se stávala čeština v emigrantské literatuře jazykem vlastně jen modlitebním a ustrnulým, neživým. Při vydávání náboženských knih však luteráni nepočítali jen s konsumem mezi příslušníky emigrace, ale i s vývozem na Slovensko a s pašováním do českých zemí, a proto emigrantská literatura měla i v této době veliký význam pro náš život, neboť pomáhala udržovat mezi lidem husitskou tradici.

Svědectví o živosti této tradice podávají písně o Husovi, které byly tehdy v oběhu mezi tajnými nekatolíky, jak je vidět z rukopisně dochovaných lidových zpěvníků. Píseň *O mistru Janovi Husovi* začínající slovy „Šel jsem do Rejna vesele“ vypráví o Husově upálení a je v ní vyslovena radost nad tím, že si Husovým upálením reakce nepomohla, protože „z prachu toho pošlo housat mnoho“. Jiného rázu je *Píseň Jana Husa* — Sixtem Palmou zveršovaný Husův traktát *Devět kusuov zlatých*, který se zpíval ještě v 18. století. V této písni začínající slovy „Devět kusů zlatých Jan Hus napsal“ jsou rozvedeny a doplněny hlavní these Husova traktátu a útočí se v ní na katolické učení o očištění a dále na pouť, procesí a mariánský kult, tedy na protireformační praxi.

Takto houževnatě udržovaná husitská tradice neposilovala lid jen v odporu proti ideologickému útlaku, ale ozývala se i při lidových povstáních, kterých je v 17. století nepřetržitý řetězec a která se prodlužují až do nástupu osvícenství. K udržování revolučních nálad lidu přispívalo i zbojnictví, v němž se projevila nenávisť proti panstvu. Lid viděl ve zbojnicích nositele odporu proti držitelům moci, a proto je podporoval. Svému vztahu k nim dal výraz též v písni. Z nich je známá např. *Honácká*, která souvisí s hukvaldským povstáním. Tato píseň (začíná slovy „Pacholkové, na hory“) je původu nepochybně valašského, ale dochovala se v zápise pražského kněze E. J. Košetického; to dokazuje, že se lidové skladby rychle šířily po celém území. Zřejmě proto, že lid prahl po pomstě všude, kde trpěl pod panským bičem, stejně v Čechách jako na Moravě nebo ve Slezsku.

Zbojnictví a lidová povstání podněcovaly též vznik skladeb, které se stavěly záporně k lidovým bojovníkům, ale měly formu lidové písně. Vznikaly nejspíše z popudu vrchnosti,

snad přímo na objednávku. Patří mezi ně např. píseň o poražených Valaších, kteří podporovali ve čtyřicátých letech Švédy; začíná slovy „*Pásli kozy Valaši*“.

Cyklos Písně o čtyřech posledních věcech člověka vydal Josef Vašica ve Velkém Meziříčí 1934 a 1944.

O kultu sv. Ivana a Jana Nepomuckého píše F. M. Bartoš v knize Světcí a kacíři, 1949.

Bridelovu skladbu Co bůh? Člověk? vydal Josef Vašica 1934; též vydal Bridelův Život sv. Ivana, 1936. — Vilém Bitnar vydal Bridelova Slavička vánočního, 1937.

Obsah kancionálu Holanova s úplným výčtem jeho písní podal Jaroslav Bužga v článku *Capella regia musicalis Václava Karla Holana Rovenského*, ČNM 124, 1955.

O Felixovi Kadlinském psal Josef Jireček, *Idylická skládání za XVII. věku*, Osvěta 11, 1881.

Pastýřské rozmlouvání určil jako dílo Rosovo Stanislav Souček, *Rakovnická vánoční hra*, 1929, str. 157n.; po prvé bylo otištěno Rosou při pražském vydání Komenského Katona (*Dionysii Catonis Disticha moralia*) 1670, znovu v Čechořečnosti.

O vlivu Blahoslavovy Gramatiky na Brus Jiřího Konstance psal Vavřinec J. Dušek v článku *Pokud Jiří Konstanc užil gramatiky Blahoslavovy*, ČČM 66, 1892.

Rosova prosodická pravidla probral Josef Král, *O prosodii české*, 1923, str. 54n. — O působení Rosovy předmluvy k Čechořečnosti na Charváty viz František Ilešič, *Václav Jan Rosa (1672)* a jihoslovanský dějepisec Pavel Ritter Vitezovič (1696), LF 47, 1920. — Historií Rosova slovníku se obíral Josef Volf, *Osudy Rosova slovníku*, Český bibliofil 1929. — O Rosově slovníku psal též Jan Václav Novák, *Slovník česko-latinsko-německý Václava Jana Rosy*, Věstník ČA 11, 1902.

O anonymním slovníčku *Slova některá česká...* psal Antonín Procházka, *Vlastenecký „Slovník český“ z r. 1716*, ČMM 52, 1928; srov. též Alois Lisický, *Z dějin zápasu o české slovo*, Osvěta 49, 1919 (Lisický datuje tento slovníček k roku 1705).

O životě Antonína Frozína psal Josef Strnad, *Antonín Frozín Plzeňský*, Sborník městského historického musea v Plzni 6, 1922.

O jesuitské stížnosti proti utlačování češtiny a odpovědi provinciála řádu v Čechách Jana Neillera psal Antonín Rejzek ve spise P. B. Balbín T. J., 1908, str. 401n.

O jesuitské dramatické teorii viz v pojednání Bohumila Ryby, *Literární činnost Karla Kolčavy*, ČMM 50, 1926.

O Svatováclavském dědictví viz Jan Sedlák, *Dějiny dědictví sv. Václava (1669 až 1900)*, Časopis katolického duchovenstva 42, 1901.

O literární činnosti Valentina Bernarda Jestřábského psal Jan Václav Novák, ČČM 63, 1889.

Tannerův Život sv. Václava v překladu Felixe Kadlinského vydal nově Zdeněk Kalista 1941: *Život a sláva sv. Václava, mučedníka, knížete, krále a patrona českého* vydaný v latinské řeči od ctihodného kněze Jana Tannera z Tovaryšstva Ježíšova, v češtinu uvedený od kněze Felixe Kadlinského z téhož Tovaryšstva Ježíšova.

Největší monografii o Balbínovi, nesenou však jednostranně oslavně, napsal Antonín Rejzek, P. B. Balbín T. J., 1908. — Z jiné literatury: Władysław Bobek, Bohuslav Balbín, Sborník filosofické fakulty university Komenského 8, č. 63, Bratislava 1932 (autor mimo jiné opravil dřívější názor o rozvržení Miscellaneí na dvě dekády); Kamil Krofta, *O Balbínovi dějepisci*, 1938; Josef Hanuš, *Bohuslava Balbína Bohemia docta*, ČČH 12, 1906; Olga Květoňová-Klímová, *Styky Bohuslava Balbína s českou šlechtou pobělohorskou*, ČČH 32,

1926; Josef Pelikán, Balbínovy pomůcky a prameny, 1936. — Balbínovu Obranu vydal český Emanuel Tonner 1869 a Josef Dostál 1923.

O Pešínovi psal Václav Vladimír Zelený, Tomáš Pešina z Čechorodu, ČČM 58, 1884, a 60, 1886. — O spisu Mars Moravicus Ad. L. Krejčík, Prolegomena k vydání II. dílu T. J. Pešínova díla Mars Moravicus, 1913.

O Janu Jiřím Středovském psal Miloslav Hýsek, Jan Jiří Středovský (Z dějin české literatury — sborník k šedesátinám Jaroslava Vlčka, 1920).

O rukopisných kronikách z doby Pešínovy psal Josef Polišenský v antologii Kniha o bolesti a smutku, 1948, str. 171n. (V textové části otiskuje ukázky.)

Staré paměti kutnohorské Jana Kořínka vydal nově 1831 Josef František Devotý.

O zhodnocení činnosti Hammerschmidtovy se pokusil Jaroslav Kadlec, Jan Florián Hammerschmidt, ČSPS 61, 1953. — Hammerschmidtův latinský spis Historia Pragensis vydal Antonín Podlaha, VKČSN 1891 (Hammerschmidova Historia Pragensis). — Allegorii vydal Hermenegild Jireček v knize Veselé čtení, 1860, a samostatně František Bačkovský 1891 a 1905 (pod názvem Allegoria. Proteus felicitatis et miseriae Čechicae. Staročeská země. Satyra.).

Druhý díl Beckovského Poselkyně vydal tiskem Antonín Rezek v letech 1879—1880 (3 svazky). — Rozbor podal Antonín Truhlář, Jana Františka Beckovského Poselkyně starých příběhův českých díl I. (r. 1700) ve Sborníku historickém (vydávaném Rezkem) 2, 1884.

Různé části z rukopisných sborníků Evermoda Jiřího Košetického otiskoval Antonín Podlaha ve Sborníku historického kroužku „Vlast“, 2—25, 1901—1924 (v některých ročnících není pokračování).

Rakovnickou hru vydal kriticky s důkladným rozбором a literárněhistorickým úvodem Stanislav Souček, Rakovnická vánoční hra, Spisy filosofické fakulty Masarykovy university, Brno 1929. — Poslední vydání — spolu s hrou o sv. Dorotě — v Lidovém dramate pobělohorském Josefa Hrabáka, 1951.

Komedie o vzkříšení Páně od Jindřicha Khintzra je nově otištěna v antologii Selské čili sousedské hry českého baroka, 1942 (vydal Zdeněk Kalista).

Obě uvedená interludia ze sborníku Košetického a Komedii o turecký vojně vydal Josef Hrabák, Lidové drama pobělohorské, 1951.

O lidových knížkách viz Hanuš Máchal, O některých knížkách lidového čtení, Národopisný sborník československý 3, 1898.

Píseň o Mageloně podle tisku z roku 1685 vydal nově Miloslav Novotný, Špalíček písníček jarmarečních, 1940 (Píseň utěšená a kratochvilná o krásné Mageloně a Petrovi z Provincii).

Píseň o Faustovi otiskl Jan Jakubec, Hystorycká píseň o dalece rozhlášeném, též dobře známým Janu Doktoru Faustu, ČL 5, 1896; srov. dále Arnošt Kraus, O české písni faustovské, ČL 7, 1898; Čeněk Zíbrt, K písním o Faustovi, ČL 7, 1898.

Otčenáš na presidenta dvorské komory de Sinzendorfa vydala nově Zdeňka Tichá v antologii Verše bolesti, posměchu i vzdoru, 1958. — Žalm lkající města Prahy otiskl Antonín Podlaha, ČČM 73, 1899; nejnověji ho vydal Zdeněk Kalista v antologii České baroko, 1941. — Pláč a naříkání země rakouské vydal Otakar G. Paroubek, ČČM 73, 1899.

Písně proti jesuitům, o Husovi a Honáckou vydala Zdeňka Tichá v antologii Verše bolesti, posměchu i vzdoru, 1958. — Píseň Pásli kozy Valaši je otištěna v Dějinách města Vsetína a okresu vsackého od Matěje Václavka, 1881, str. 194.

K literární činnosti české emigrace v Německu, zejména v Halle, vztahují se tyto práce: Alfred Mietzschke, Heinrich Milde. Ein Beitrag zur Geschichte der slavistischen Studien in Halle, 1941; Antonín Škarka, Heinrich Milde, VKČSN 1943.

II

(Dvacátá až sedmdesátá léta 18. století)

Přesun těžiska literárního vývoje do lidové tvorby byl dovršen v 18. století. V této době vrcholila protireformace — vnějším projevem je okázalé svatořečení Jana Nepomuckého roku 1729 — a zároveň úplně odumíralo náročnější písemnictví. Protireformace se ve svých českých projevech úplně zaměřila na propagační literaturu určenou nejbídnějším vrstvám. Protože nebylo kulturního centra celonárodního významu, do tisků pronikalo stále víc nářečních prvků a stupňoval se úpadek spisovné češtiny. Držitelé moci si však uvědomovali, že úspěchy protireformace jsou jen vnější, a proto se tím usilovněji snažili vyplenit z lidu husitskou revoluční tradici, která jim splývala s nekatolickým náboženstvím. K tomu cíli směřovala nejen stupňovaná propaganda a horlivější ničení kacířských knih, ale i kruté tresty za přechovávání evangelických kazatelů a za pašování zakázané literatury.

Nový nápor protireformace byl podmíněn hospodářskými a politickými poměry. Roboty se stala nesnesitelnou a k ní přistoupily ještě vysoké daně státu, zejména za Karla VI. (1711—1740), který potřeboval mnoho peněz na války s Turky. Sedlák dával jednu polovinu výdělku státu a druhou vrchnosti a neměl často co jíst. Bránil se, jak dovedl: útisku ideologickému čelil lpěním na evangelictví a jeho odpor proti útisku fyzickému ústl ve vzpury, jež nabývaly mohutného rozsahu, jako např. velké selské povstání roku 1775. Mimo to zoufalý lid prchal za hranice. Toto emigrační hnutí, jež se nápadně vzráželo od počátku 18. století, bylo ovšem motivováno nábožensky.

Pro držitele moci byla nová emigrační vlna velmi nebezpečná, protože nyní, na rozdíl od emigrace po vydání Obnoveného zřízení zemského, kdy emigrovali většinou stavové, utíkaly do zahraničí pracovní síly. Emigrace odcházela dvěma proudy; jeden se obracel do Lužice a druhý do Pruska, které provádělo plánovitou kolonizaci, a proto emigranty lákalo. Právě této emigraci chtěla rakouská vláda čelit zesilováním protireformačního tlaku a ideologickou propagandou, jejíž nejúčinnější formou tvořily církevní slavnosti. Z tohoto hlediska je třeba chápat i pražské slavnosti při svatořečení Jana Nepomuckého roku 1729 a korunování Panny Marie roku 1752 na Svaté Hoře u Příbrami, která měla znamenat pro venkov asi to, co pro Prahu hrob sv. Jana.

Jak byl silný ideologický tlak na sedláky a jak směřoval k tomu, aby byli připoutáni k půdě a donuceni k poslušnosti, vidíme z dochované *přísežné formule pro zběhlé sedláky*. Dopadený sedlák musel přísahat, že se porušením přísahy zapisuje ďáblu a pekelné moci a že ho v případě nového útěku nebude moci osvobodit od pekla ani sám bůh.

V kulturním životě bylo všechno pokrokové záměrně dušeno a stupňoval se protiklad kultury panské a lidové. Jesuité, kteří měli v ruce výchovu,

vytvářeli atmosféru nepřátelskou vědeckému bádání a pokroku, jak dosvědčuje naprostý úpadek pražské university. Tím vším byl náš kulturní vývoj brzděn. Lid se však úporně bránil útokům protireformace lpěním na pokrokové tradici. Také potlačování vědeckého bádání nebylo lze natrvalo udržet, rozvoj vědeckého myšlení pronikal přes všechny překážky. Zatím co universita ustrnula, prodíral se osvícenský světový názor pomalu, ale jistě mezi vzdělance mimouniversitní. Dokládají to vědecké společnosti, jejichž začátky lze pozorovat už od čtyřicátých let.

Takovou společnost založil již na konci roku 1746 v Olomouci Josef svob. pán PETRASCH. Tato Societas incognitorum (Společnost neznámých) měla původně dvanáct členů a vydala jeden ročník časopisu *Monatliche Auszüge* (Měsíční výtahy, výpisy), jehož cílem bylo referovat o nových vědeckých pracích, zejména z ciziny. Společnost měla sice ráz německý, jejími členy byli většinou cizinci, a dlouho netrvala (zanikla asi 1751), znamenala však průlom do jesuitského monopolu na vědu. V době, kdy za výhradní vědecký jazyk byla pokládána latina, mělo pokrokový ráz i to, že svůj časopis vydávala německy. Tak předjala o celou generaci založení učené společnosti v Praze a je i důkazem toho, jak v našich zemích sílilo již v době vrcholné protireformace úsilí o vysvobození vědeckého myšlení ze středověkých předsudků.

Přes všechny snahy mluvčích vládnoucí třídy nepodařilo se však usměrnit kulturní život podle jejích zájmů. Svědčí o tom i rukopisně dochovaný překlad Ovidiových *Metamorfos* (Proměny), který byl pořízen neznámým autorem v druhé nebo třetí třetině 18. století. Překlad se zakládá na německé předloze a jeho jazyk nás přesvědčuje o tom, že autor neznal latinsky ba ani dobře německy; podle toho se lze domnívat, že byl blízký lidu. Můžeme ho hledat nejspíše někde na východočeském venkově. Tento překlad dokládá, že v době, kdy kazatelé útočili na Ovidiův „kunst tělesné lásky“, nepodařilo se získat všechen náš lid pro asketické životní ideály. Na vydání tiskem nebylo za dané kulturní situace ovšem pomýšlení.

Hlavní nápor protireformace byl veden na poli, kde se nejvíce vyhrcovaly společenské protiklady — na venkově, zmítaném revolučním vřením. Snaha o vyplenění revoluční tradice se soustřeďovala v první řadě proti kacířským knihám, které byly lidu odebrány a ničeny. Ze spalování zakázaných knih se dělal veřejný obřad, při němž se někde zpívala píseň *„Zapalte kacířské bludy“*, hrubým a nevkusným posměchem stíhající představitele reformace. Za spálené knihy se mluvčí zájmů vládnoucí třídy sice snažili dát lidu náhradu v podobě nové produkce, nebyli však schopni vytvářet díla rovnocenná. Úroveň propagačních spisů o Janovi Nepomuckém, Panně Marii apod. stále klesala, trivialisovaly se a bujel v nich nevkus.

Typickým představitelem protireformační literatury této doby je ANTONÍN KONIÁŠ (1691—1760), jesuita známý svým soupisem kacířských knih *Clavis*

haeresim claudens et aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající (1729 a 1749; po třetí v nové redakci vyšel až posmrtně na prahu obrození). Koniáš proslul též jako efektní řečník strhující posluchače především extatickým líčením pekelných hrůz. Pro lid vydal tiskem kancionál a postilu.

Postila se vůbec dostávala do popředí knižní produkce v souvislosti se snahami působit na lid živým slovem. Při zaměření oficiální literatury na nejširší vrstvy zaujalo kazatelství první místo ve veškeré slovesné tvořivosti. Z kazatelů vynikl např. FABIÁN VESELÝ (1648—1729), dlouholetý kazatel v Praze a pak rektor v Kutné Hoře, a BOHUMÍR HÝNEK BÍLOVSKÝ († 1725), rodák z Hlučína. Bílovský proslul zejména kázáními, která konal v druhé polovině devadesátých let 17. století v Písku.

S oblibou homiletiky se rozvinul i zvláštní kazatelský sloh plný efektů, často křiklavých, nadsázek a odvážných metafor. Spolu s tím, jak se ztrácela tradice kultivovaného a stabilního spisovného jazyka, šířila se i záliba v jazykové deformaci a slovní hříčce, charakteristických to jazykových prostředcích barokní slovesné tvorby vůbec, a pronikání nářečních prvků do písemnictví.

S přetržením tradice kultivovaného spisovného jazyka souviselo též stupňování puristických tendencí u jazykových teoretiků. Hlavními představiteli purismu byli v této době JAN VÁCLAV POHL (1740—1790) a MAXMILIÁN ŠIMEK (1748—1798). Jejich novotaření bylo naprosto libovolné, neboť se neopíralo ani o znalost zákonů jazyka, ani o dostatečné praktické zvládnutí češtiny. Proto také nemělo v jazykové praxi ohlas.

Souběžně s rozvojem homiletiky vznikala asketická literatura, litanie, hodinky, meditace, modlitby a podobné skladby. Naproti tomu tvorba básnická se ocítila na místě podřadném. Kancionály neusilovaly o původní básnický projev, chtěly být pouze souborem podávajícím výběr ze starší zásoby písní. Takový je i reprezentativní kancionál JANA JOSEFA BOŽANA (1644—1716) *Slaviček rájský na stromě života slávu tvorci svému prozpěvující*. Vyšel posmrtně roku 1719 s přispěním hraběte Františka Antonína Sporcka (1662—1738), známého mecenáše výtvarných umělců a odpůrce jezuitů. Přitom je charakteristické, že se v kancionálech stále udržovaly některé písně nekatolického původu, ovšem přizpůsobené své době. Nic nového nepřinášely ani kolední zpěvy zpívané žáčky na Květnou neděli; držely se tradičních „koledních lístků“, jaké skládali kantoři již v prvních pobělohorských dobách. Od konce šedesátých let byly zakazovány (1769 a znovu 1779).

Za takové kulturní situace je pochopitelné, že se šířila mezi lidem pověrečnost. Nebyla to pouze pověrečnost, kterou církev propagovala kultem svatých a šířením víry v zázraky, ale v širokých vrstvách bujela také církví pronásledovaná pověrečnost lidová. K projevům této pověrečnosti patří např. apokryfní „listy z nebe“ (list psaný domněle rukou samého Ježíše a týkající se hlavně svčení neděle), kouzelná zaříkávadla apod. Roku 1733 dokonce vyšla

tiskem zařikávací kniha *Zaklínač aneb Bič ďábla*, určená pro hledače pokladů; oclta se pak ovšem na indexu. Podobné knihy se nám však dochovaly v rukopisné podobě. Hojně se užívalo pověrečných praktik v lidovém lékařství.

Pro poznání doby jsou poučné různé soukromé paměti, např. *Paměti pražské* z let 1732 až 1743, podávající nahodilou snůšku zápisů o různých událostech. Z venkovských pamětí jsou zajímavé jesuitské *Paměti březnické* o letech 1618 až 1788, které si po zrušení jesuitského řádu dal přeložit z latiny do češtiny březnický měšťan FRANTIŠEK SKÁLA. Obojí tyto paměti jsou pozoruhodné spíš svým obsahem než výrazem. Barvitostí obrazů života pod doškovými střechami zaujmou však *Paměti JIŘÍHO VÁCLAVA PAROUBKA*, někdy vikáře a faráře v Líbeznicích, líčící zejména události čtyřicátých let, a *zápisky* chrudimského městského syndika NORBERTA LEHNERA o téže době. U Lehnera je zvlášť charakteristická pověrečná úcta k zázračnému obrazu Panny Marie. Tištěn byl (bez uvedení autora) spisek *Diarium o obležení města Prahy 1757*. Z něho je k Pamětem pražským z let 1732 až 1743 připsán výtah.

Nápor protireformační propagandy se však rozbíjel o lidový odpor, jehož hlavní formou byl i nyní protestantismus živěný ze zahraničí. Morava měla živé styky se slovenskými nekatolíky (nedaleko hranic působil např. v devadesátých letech v Myjavě Daniel Krman) a severovýchodní Čechy se Žitavou a Berlínem. Tak přicházely do českých zemí podlounou cestou knihy tištěné v zahraničí a posilovaly tajné nekatolíky. Byla to literatura tematicky velmi omezená, hlavně kancionály a modlitební knihy, po stránce jazykové nebyla valná, umělecky nepřinášela mnoho nového, ale hrála vynikající úlohu po té stránce, že podporovala lid v jeho ideologickém odporu.

Z vydavatelů a širitelů této emigrantské literatury jsou nejznámější KRISTIÁN PEŠEK (profesor v Žitavě, 1676—1744) a VÁCLAV KLEJCH (1678 až 1737). Klejch, původem sedlák z Lužan u Litomyšle, vydával v Žitavě knížky charakteristického vysokého a úzkého formátu, tzv. špalíčky, a kolportoval je. Ve své ediční činnosti se opíral vydatně o slovenské luterány. Významnou postavou byl také JAN LIBERDA (1701—1742), skladatel a překladatel modlitebních knih a kancionálů. Z mladší generace JAN THEOFIL ELSNER (1717—1782) vydával některé české spisy Komenského. JIŘÍM PETRMANNEM (1710—1792) prodlužuje emigrace svou literární činnost až do obrození. Petrmann byl rodem Slovák a působil mezi českými evangelíky v Německu od roku 1747 v Drážďanech. Zde vydal kancionál (1748) a později překlad žaltáře (*Celý žaltář v písni spořádaný* — 1781). Složil též mluvnici a přispěl do „druhého sebrání“ Thámovy almanachu *Básně v řeči vázané* (1785) básní *Vymyšlení*.

Přesto, že emigrace byla stále doplňována přílivem z českého i slovenského prostředí, neubráníla se její literatura jazykovým kazům a ustrnutí jazyka. Tak se ocítila ve stagnaci. Nedovedla se ani ubránit cizímu prostředí, pokud šlo o volbu textů. Zejména v kancionálech pozorujeme, že do nich pronikají překlady písní německých. Tím se potlačovala bezděky starší česká a slovenská tvorba a zároveň původní tvorba novější.

Z pašovaných knih se největšímu zájmu těšily biblické texty, vydávané v zahraničí na různých místech. Počítaly hlavně s odbytem na Slovensku, ale dostávaly se i do Čech a na Moravu. — Podlouně byl do českých zemí dopravován např. Nový zákon vytištěný v Halle 1709 (podle bratrské bible z roku 1593) a Nový zákon vyšlý 1720 v Žitavě péčí Klejchovou. Celá bible byla vytištěna 1722 v Halle podle bratrské bible z roku 1613. Vydavatelem byl MATĚJ BEL, který tehdy působil v Bratislavě. Text přehlédl spolu s DANIELEM KRMANEM a napsal předmluvu. Ve čtyřicátých letech bylo v Halle pořízeno nové vydání (1744). Kniha vyšla v krásné grafické úpravě.

Ruku v ruce s pašováním knih šlo získávání lidu pro vystěhovalectví. O tom, jaké naděje vkládal lid do emigrace a jaký byl útlak doma, podává svědectví rozsáhlé veršování (přes 1000 veršů) *Historie pravdivá o přestěhování církve české ze země Saské do Žitavy a z Henersdorfu do země Brandeburské do města Berlína v roku 1732 dne 10. října*. Složil je v exilu MARTIN KOPECKÝ, který emigroval roku 1725 a působil jako učitel v Henersdorfu a později v Berlíně. Skladba byla přeložena i do němčiny a v německé podobě vydána tiskem. Její literární cena se však nevyrovná významu dokumentárnímu.

Emigrovat mohl jenom nepatrný zlomek obyvatelstva. Většina utlačěného lidu byla připoutána k půdě a za tísnivé situace, jak se vyvíjela v 18. století, nezbývalo nic jiného než čekat na pomoc zvenčí. Toho ovšem využívali nepřátelé Rakouska, a když po smrti Karla VI. (1740) měla nastoupit Marie Terezie, snažili se získat lid pro cíle své protirakouské politiky. V souvislosti s tím vznikaly agitační písně dvojího zaměření: písně protirakouské a písně agitující pro zájmy vídeňské vlády. Do první skupiny patří např. skladba začínající slovy „*Radujte se, všichni Češi, Karel Sedmý vás potěší*“¹ nebo píseň „*Brandeburku, podej ruku*“²; do druhé skupiny náleží písně oslavující pruskou porážku a vyslovující radost nad vítězstvím Marie Terezie, jako „*Píseň nová k potěšení a vyrazení Moravanů*“, začínající slovy „*Chaso brandeburská, je vám cesta ouzká*“.

Zmíněné skladby jsou zajímavé hlavně jako doklad využití slovesného projevu psaného lidovou formou k aktuálním politickým úkolům. Aby mohly tuto funkci plnit, přibližovaly se jazykovou i kompoziční výstavbou tak řečené kramářské písni, která se právě v této době rozvíjela a jejíž obliba trvala hluboko do 19. století.

Kramářské písně byly skládány pro nejširší lidové vrstvy a snažily se vyjít vstříc jejich vkusu; některé přešly i do lidového podání a udržely se až do nové doby. Rozšiřovaly se v podobě drobných sešitků na trzích (jarmarcích, odtud též název „jarmareční píseň“) a na poutích a vedle toho i potulnými prodavači, kteří je předzpěvovali, využívající i obrázkového doprovodu. Termín „kra-

¹ Karlem Sedmým je míněn bavorský kurfiřt Karel Albert, pozdější císař Karel VII* (1742—1745), který okupoval roku 1741 Prahu.

² Jde o Bedřicha Pruského (1740—1786), který odtrhl od země Marie Terezie Slezsko a Kladsko a chtěl získat i část Čech.

mářská píseň“ nevystihuje tedy literární druh, nýbrž jen způsob kolportáže. Z hlediska literárních druhů je v kramářské písni zastoupena epika i lyrika, a to světská i duchovní. Převažuje však světská epika. Byly to rozsáhlé básně s charakteristickým zeschematisovaným úvodem i závěrem (končily zpravidla mravním naučením), které většinou zpracovávaly rozličné zajímavé události a tím měly funkci novin. Naproti tomu v duchovní lyrice se přetiskovaly většínou starší výtvoř.

Umělecky neznamená tato tvorba mnoho, ač se i mezi ní najdou jednotlivé skladby, které měly nepopiratelnou hodnotu, jako např. balada *Nislav a Běla* (1765, znovu 1786, 1793); tato skladba je známá z pozdějšího vydání Šebestiánem Hněvkovským, který ji otiskl jako svou vlastní báseň (v II. svazku Puchmajerových Sebrání básní a zpěvů, 1797), a přešla do lidové ústní tradice. Ve své největší části představovala však jarmareční píseň tvorbu vnucující se lidovému vkusu z důvodů čistě komerčních. Tak vznikaly skladby vypočítané na to, aby se líbily a šly na odbyt. Byla to tvorba konvenční, snažící se hovět vkusu a často vkus kazící. Nelze však celou tuto produkci posuzovat jednostranně. Kramářské písně hrály nepochybně velikou úlohu v lidovém životě, což je vidět už z toho, že některé z nich znárodněly. Značná část kramářských písní představuje dokonce tvorbu ryze lidovou.

Je samozřejmé, že kramářských písní využívala protireformace (písně o zázracích, o poutních místech apod.), a že se proto do této produkce dostávaly často prvky literatury oficiální, na druhé straně však máme i doklady toho, že se kramářské písně stávaly prostředkem boje a že některé z nich byly i zakazovány a jejich kolportéři stíháni.

Kramářské písně unikaly do jisté míry dozoru censury, a tak se do nich dostávaly i náměty a myšlenky nepřipustné v literatuře oficiální. Tak např. známé kramářskou píseň *o Ondrášovi*, prostoupenou sympatií k zbojníkovi. Složil ji nejspíše v 18. století nějaký písmák západoslovenským nářečím, ale pronikla i do ústního podání lašského. Censuru obcházel tiskaři takových písní různě, např. tím, že je v tisku označovali jako písně „směšné“. Na druhé straně máme zprávy, že autoři jarmarečních písní zesměšňovali oficiální tematiku a ideologii.

Celkem však protireformace kramářskou píseň nepronásledovala, neboť šlo o únikovou literaturu, která svým rázem neškodila vládnoucí třídě. Naopak bylo možno v této tvorbě vnášet mezi lid různé myšlenky pohodlné držitelům moci. Tomu cíli sloužily vedle písní o zázracích zejména skladby zaměřené k politickému cíli. Mezi ně patří např. *Truchlivé volání k Panně Marii Vartovské* („Budiž pozdravená, nejvelebnější matičko Vartocká“), prosící Pannu Marii o pomoc proti Prusům, nebo zmíněná už *Píseň nová k potěšení a vyražení Moravanů* („Chaso brandeburská, je vám cesta ouzka“), snažící se dát výraz radosti nad pruskou porážkou. Obě vznikly ve čtyřicátých letech. O vojenském ži-

votě však vznikaly i písně v podstatě lyrické, jako o verbování, loučení s milou apod. V nich nejednou nacházíme motivy poesie lidové. Zde byl zřejmě přechodný pás mezi lidovou tvorbou a jarmareční písní.

Stejně byly protireformací trpěny rozličné zábavné *prášilovské historie*, které se znova přetiskovaly od 16. století, a různé kratochvilné žertíky a parodie, užívající např. oblíbené formy *fungovaného listu* (jako dopis hanáckého otce, v němž vytýká synovi studentovi, že nestuduje). K této zábavné literatuře patří též veršíky o karetní hře *Trapulky do bulky* (Šest a dvacet pořádně uvedených pravidel k mravopočestnému hraní — 1766), které byly přetiskovány ještě v 19. století. O některých vyprávěních máme jen nepřímé stopy, např. veršované zpracování písmáka Jiřího Volného ukazuje, že byly patrně v oběhu některé rozprávky z Frantových práv.

Svou tendencí je zajímavý spisek *Nová pramostika pro savský lid*,³ idylisující v úvodě život na vsi proti životu ve městě a učící sedláka, aby byl ve svém „sevském ráji“ spokojen. Pak je veršem podána řada praktických rad pro sedláka a selku.

Na počátku 18. století se objevily i první periodické noviny. Vydával je od 4. února 1719 tiskař KAREL FRANTIŠEK ROSENMÜLLER (1678—1727) pod titulem *Sobotní (Outerní) pražské poštovské noviny, z rozličných zemí přicházející*. Vycházely až do sedmdesátých let.

Zvláštního významu nabyla v této době lidová ústní slovesnost, neboť se octla v popředí literárního procesu. Tato tvorba žila sice po celou dobu historického vývoje naší literatury, ale v osmnáctém století dostávala proti starším obdobím zcela novou funkci a postavení, stávajíc se jedinou představitelkou literatury celonárodní. V ní byly také vytvořeny největší literární hodnoty své doby. Tato umělecká výše stejně jako bohatost lidové tvorby nejlépe ukazuje vyspělost našeho lidu, jeho tvořivost a umělecké cítění. Proto také mohlo na umělecké hodnoty lidové slovesnosti navázat naše obrození v dílech Čelakovského, Němcové a Erbena.

Značné je už druhové bohatství této tvorby. Máme zastoupenou epiku, lyriku i drama, verš (převážně zpěvní) i prózu. Také tematický okruh je široký. Zpracovávalo se všechno, co bylo v okruhu zkušenosti a chápavosti soudobého prostého člověka, zajímavé příhody, vztah k lásce, k práci, k životu i k smrti. Silná byla složka fantastická a pohádková, ale i v pohádkovém prostředí byly vztahy mezi lidmi viděny a zobrazovány v podstatě podle soudobé skutečnosti.

Zvláště složitý byl vztah lidové slovesnosti k tvorbě tištěné. Zde je charakteristické např. už to, že lid do jisté míry parodoval tvorbu sloužící držitelům moci, neboť přebíral některé její motivy, ale dával jim jiný, opačný význam, než jaký měly původně. Dokládá to např. postava čerta, který v skladbách psaných z posic držitelů moci sloužil k zastrasování, ale v lidové pohádce se stal figurkou komickou, jak ukazuje pohádka Čert a Káča.

Zdá se také, že se některé látky tradovaly v lidové tvorbě nepřetržitě od stře-

³ *Savský (sevský)* = selský. — Knížka byla vydána někdy v 18. století v Jihlavě.

dověku, např. látka o sv. Dorotě. To by ukazovalo, že motivická shoda lidové slovesnosti s oficiální barokní literaturou je často jen náhodná nebo že oficiální tvorba záměrně zpracovávala témata oblíbená mezi lidem, aby lid spíše a snáze získala.

Dominantní postavení v lidové tvorbě měla píseň. Bylo to dáno patrně už mnemotechnikou, jakož i tím, že lidová próza byla doménou lidových vypravěčů a její konsum byl omezen, uplatňovala se jen v některých situacích (přástky apod.), kdežto na písni participoval vlastně každý a mohla být zpívána při různých příležitostech. Protože píseň byla majetkem všeho lidu, uplatňoval se při ní kolektivní ráz tvorby a jeho důsledkem bylo mnoho variantů. Píseň je lyrická, epická a satirická.

V naší světské písni jsou dva typy, západní a východní. Západní (český) typ je především melodicky periodisován (členěn) a je více méně odvozen z tanečních útvarů; proto je vždycky spojen s figurálním tanečním pohybem (polka, sousedská, skočná atd.). Typ východní (moravský) má rovněž souvislost s tancem, ale jde o jiný typ tanců, než jaké se pěstovaly na západě; jsou to tance točivé, které mají jednotnou strukturu pohybovou. Proto dovolují spojování nejrůznějších tematických druhů písňových textů s taneční notou. Prakticky každá píseň existuje v dvojí podobě, taneční a netaneční (táhlé). Např. milostná píseň zní jednou jako táhlá a po druhé s tímž nápěvem se zpívá před hudci s odměřenějším, pevnějším rytmickým členěním. Netaneční (táhlé) podání je ovšem rytmicky značně uvolněné. — Západní typ je dále převážně durový, kdežto východní typ má častěji mollovou tonalitu a vyskytují se i stupnice, které nelze zařadit mezi stupnice církevní ani jiné stupnice ustálené v hudební teorii. Lidová píseň západního typu je nápěvně více závislá na hudbě umělé, kdežto píseň typu východního je nápěvně mnohem svébytnější, protože se vyvíjela samostatně.⁴

Lidová písňová lyrika byla světská i duchovní, proti oficiální literatuře je však charakteristická převaha písně světské. Byla dána patrně tím, že se duchovní písně šířily kancionály a duchovním zpěvem; snad proto, že byly lidu předkládány hotové a censurované, lid nepocítoval potřebu jejich zásobu rozmnožovat. Naproti tomu světské písně věnovala oficiální literatura jen málo pozornosti a lid si ji proto vytvářel sám. Jeho světská píseň objímala celý život, literárně nejcennější je však lyrika milostná. Jejím charakteristickým znakem je to, že i do ní často pronikal motiv sociální v podobě majetkové nerovnosti, která stojí v cestě milostnému vztahu.

O tom, jak se odráželo v ústní lidové tvorbě napětí mezi poddanými a pány, podává svědectví celá řada sociálních písní. Je to ovšem svědectví neúplné, neboť se nám dochovala jen malá část produkce (např. v soudobých rukopisných zpěvníčkách nebo v zápisech písmáků). I když se však písně ztrácely z povědomí, když pomíjel robotní útlak, některé z nich přežily svou dobu. Tak ještě Erben, Sušil a Bartoš zapsali skladby, které nám podávají spolehlivý obraz o době roboty.

⁴ Pro závislost české lidové písně na umělé hudbě se také říkává, že představuje typ *instrumentální*; moravský typ se pak charakterizuje jako typ *vokální*.

Nejsmutněji k nám mluví sociální písně zobrazující těžký život nevolníka, např. valašská píseň začínající slovy „Žádný člověk neví, co musí sedlák vystát“. Tato píseň má obdobu v *Písni českých sedlákův o jejich těžkostech*, začínající slovy „Žádný neví, co je nouze, kdo ji neskusil“, která je zapsána už ve sborníku E. J. Košetického z roku 1680.⁵ To ukazuje, že písně o robotě byly dlouho v oběhu a že byly rozšířeny po široké zeměpisné rozloze. Podobný tón zaznívá z české písně „*Kdyby nebe vyschlo a přestaly deště*“.

Obraz, který tyto písně podávají, je otřesný. Lid však neupadl ve své poesii do bezvýchodného smutku. Neztrácel chuť k životu a humor. Elegická nota je celkem řídká a přechází rychle v notu satirickou. Když se např. dostali sedláci do poddanství k novému lakomému pánovi, ulehčili si posměšným popěvkem „*Ach běda, běda, koupil nás Breda*“. Ale do lidové písně pronikala i vůle k odporu, jak je vidět třeba ze středomoravské „*Ti račičtí páni, to sou grobiáni*“ nebo z české „*Ti sedláci ubozí*“, v které je vyjádřen odpor slovy „bodejž pány čert veme“. Nejsilněji tato nota ovšem zaznívala z písní o zbojnicích, z nichž nejpopulárnější byl Ondráš a Juráš.

I na vesnici probíhala však třídní diferenciace. Dosvědčuje ji např. již uvedená *Píseň českých sedlákův o jejich těžkostech*, odhalující vzájemný vztah lidu a rychtáře. To však není jediný rozpor, který nám sociální píseň odhaluje; v písni „*Co sou páni, to sou páni*“ máme doklad toho, že se vyhrocovaly rozpory i mezi vrchností a jejími přísluhovači. Skladba ukazuje, jak panské úřednictvo nekřesťansky vydíralo mlynáře a rychtáře. Je psaná z hlediska přísluhovače, vyznívá však proklínáním pánů, na něž svolává hromy, a tím se vlastně staví do stejné linie jako písně lidové.

Pro rozložení třídních sil na venkově jsou charakteristické i písně o velkém selském povstání roku 1775, vyjadřující postoj lidí, kteří byli povstáním strženi a po jeho ztroskotání litují své účasti na něm, nebo postoj lidí, kteří povstání neschvalovali. Nejdelší ze skladeb o velkém selském povstání, lamentace „*Běda mně, smutnému*“, je vložena do úst jednomu ze selských vůdců, Janu Chvojkovi, který byl sedláky donucen zúčastnit se povstání a byl uvězněn. V skladbě promlouvá neznámý autor ústy Chvojkovými a lituje, že se povstání účastnil. V některých písních o selském povstání pronikaly zájmy vrchnosti zcela nezakryté; její mluvčí se posmívali poraženým („*Radujte se, sedláci, budete mít regraci*“) nebo chválili tu vrstvu sedláků, která se nedala strhnout. Takové skladby jsou typickými příklady falešné lidovosti.

Rozsáhlou *Píseň historickou o zkáze, těžkostech a trestech roboty* složil též písmák FRANTIŠEK JAN VAVÁK (1741—1816). Je to skladba retrospektivní, která patří už do kontextu literatury obrozenské, stejně jako jiná jeho píseň „*Radost nám nastala, radujte se, sedláci*“, oslavující konec roboty.

⁵ Mnoho materiálu pro poznání lidové písně v období roboty podává také tak zvaná sbírka guberniální z roku 1819, chovaná ve Státním archivu v Brně.

K lyrice je možno přiřadit prúpovědi, přísloví, hádanky, dětská říkadla apod. Jejich charakteristickým znakem je především to, že nejsou doprovázeny melodií.

Lyrické lidové písně svědčí o vysoké tvořivé schopnosti našeho lidu i o její stoupající tendenci. Lid si vypracoval i jakýsi společenský kánon. Jak hluboko byl v lidu zakotven, ukazuje nám knížka *Řád veselí svatebního aneb chvalitebné naučení* (o tom, co má dělat družba, mládenec atd.), která vyšla 1749 v Olomouci a pak byla přetiskována; částečně jí použil i Vavák. V Čáslavi se dokonce ustavilo na cechovním základě společenstvo zváčů, muzikantů, družbů a mláďenců. Roku 1725 byl pro ně vydán řád, v němž jsou vypočítány jejich povinnosti při svatbě (a tím je zachyceno leccos ze svatebních obyčejů na Čáslavsku).

Lidová tvořivost se projevila i v krásné úpravě lidových kancionálů; známý je např. ze Slovácka Boršický kancionál (1727) a Lhotecký kancionál (1752) nebo zpěvník doberského kantora Jana Drašnara († 1742) a z Čech knížky z Mělnicka.

Proti bojovné písni sociální zdá se světská epická píseň pasivní a nevybojná. Není v ní zpravidla přímá kritika společenských poměrů ani projev vůle k odporu; počítá s daným stavem. To je ovšem pochopitelné právě z hlediska utlačeného lidu, který si nedovedl představit jiný svět než ten, ve kterém žil — leda v podobě světa pohádkového. Nápadné je i to, že v lidové epické písni z této doby je málo historického jádra mimo ohlasy pruských válek a na Moravě válek s Turky. Příčina je nejspíše v tom, že zajímavé události zpracovávala především píseň jarmareční.

Nejcennější z lidové epiky jsou balady, v nichž byly vytvořeny účinné skladby, které inspirovaly v obrození Erbena. Po stránce námětové je charakteristické, že v baladách převažují motivy z každodenního života lidu. Vztahy mezi nevolníkem a pánem byly zobrazovány spíš lyricky a satiricky, a proto se v baladách řeší nejčastěji vztahy mezi lidmi téže třídy. K nejkrásnějším patří *Sestra travička*, *Osiřelo dítě*, *Matka vražednice* a *Utonulá*. Výstižné zobrazování vztahů mezi lidmi, dramatické napětí, mistrné využití dialogu, rychlý spád děje a výrazová úspornost, to všechno vytvořilo z našich lidových balad díla klasická.

V duchovní epice se obyčejně zpracovávaly látky známé ze soudobé literatury oficiální, nebo se udržovaly látky staré. Mezi takové náleží např. veršované legendy, jako *Hříšná duše* a *Panna Maria*, nebo písně o posledních věcech člověka, mezi nimi úchvatná skladba *Bylť jeden člověk*. Tyto písně se udržely déle na Moravě než v Čechách, neboť v Čechách byl společenský vývoj rychlejší a písně náboženského rázu rychleji mizely z povědomí lidu.

Fantastika se uplatňovala hlavně v lidové pohádce. Tato prozaická vyprávění souvisí namnoze s knížkami lidového čtení a jejich ústřední motivy sahají leckdy až do středověku (srov. častý rytířský ráz pohádek), vedle toho však do pohádek pronikaly i motivy ze současnosti, zvláště vztah podda-

ného k zámku a k městu. Sociální rozpory bývají zobrazeny velmi výstižně, řešení však bývá násilné, náhlým zlomem, nejednou zásahem nadpřirozené moci. Pohádka končí zpravidla dobře, vítězstvím dobra nad zlem, odměnou poctivce a potrestáním škůdce. V tom se projevuje nezlomný lidový optimismus a víra, že spravedlnost jednou zvítězí. Lidová pohádka si vytvořila i svérázného hrdinu v hloupém Honzovi, který svou zdánlivou hloupostí vyvrál nakonec na pány nebo měšťany. V této postavě, zobrazované zpravidla s humorem, je zosobněna nejen lidová moudrost, ale i pocit mravní převahy nad vykořisťovateli.

Zvláštní okruh tvoří pohádky s motivy náboženskými, např. o putování Krista Pána se sv. Petrem, které jsou na přechodu jednak k legendám, jednak k pověstem. Jiné pohádky se zase blíží bajkám. Lidová vyprávění nebyla totiž z hlediska lidového vypravěče druhově rozrůzněna, pohádka, pověst, bajka a legenda splývaly; pojednává-li se o jednotlivých druzích lidové prózy odděleně, je to jen pro větší přehlednost.

Pověsti se stýkaly velmi často s proroctvími. Těmito vyprávěními se lid utěšoval jednak výhledy do budoucna, v němž očekával krvavé boje, ale i konečné vítězství, jednak vzpomínkami na slavnou minulost. Pověsti a proroctví se někdy přímo prostupují. Tradice látek, o nichž si lid vypravoval v pověstech, sahá namnoze daleko do minulosti, do středověku (*Bruncvík*) a renesance (*Dalibor*, *Faust*), ale některé pověsti zachycovaly i události nedávné nebo současné, jak dosvědčují vyprávění o *Kozinovi*, *Janu Kubatovi*, pověsti o *Růžovém paloučku* a tajných bratřích, o *zbojnicích* aj. Vypravovaly se také pověsti vztahující se k jednotlivým hradům, zejména zříceninám, zaniklým rodům atd., namnoze velmi staré. Jinou skupinu představují pověsti o starých stromech, skalách, kopcích apod.

Zčásti pronikaly do pověstí i náměty nebo motivy ze soudobé oficiální literatury, zvláště do pověstí poutajících se k poutním místům, ale ve své většině jsou pověsti přímým doprovodem sociálního boje lidu. Po té stránce je charakteristická zvláště *pověst královská*, chiliasticky podložené vyprávění o příchodu krále, který splní spravedlivé touhy lidu. Na Moravě tato pověst nabyla místní podoby v pověsti o králi Ječmínkovi a v Čechách v pověsti o králi ze Stadic. Královská pověst se někde kontaminovala s proroctvími o králi „*Marokánovi*“, která v nějaké formě kolovala mezi lidem snad již v době selského povstání roku 1775 a před vpádem pruského krále Bedřicha roku 1778.

Nejcharakterističtější z našich pověstí jsou pověsti o Žižkovi a pověst blannická, už proto, že nám dosvědčují život a houževnatost husitské tradice, která nikdy nevymizela, jak je vidět i z toho, že o trvalé účtě našeho lidu k Žižkovi svědčí četné místní názvy téměř ve všech českých krajích, od západních Čech až po Hanou.

Pověsti o Žižkovi jsou různého rázu, namnoze v nich pronikají pohádkové

motivy, ale všechny ukazují, že se Žižkovi dostávalo mezi lidem opravdové úcty. Zvláště příznačné jsou pověsti o Žižkově narození za bouře pod dubem (symbol jeho síly) a o jeho smrti na „Žižkově poli“, které nabylo v lidu podobné úcty jako Přemyslovo pole u Stadic. Na druhé straně však máme o Žižkovi doloženy i pověsti s protihusitskou tendencí, složené zřejmě odpůrci husitství, např. pověst o zachránění Plzně před Žižkou. Mezi lidem byla rozšířena také pověst o bubnu z Žižkovy kůže, mající asi pramen v kronice Eneáše Silvia. I tyto pověsti jsou nám důkazem toho, že Žižkovo jméno nikdy nevytizelo z povědomí českého lidu.

Ve vývoji pověstí však často také pozorujeme, jak se protireformace snažila původní smysl pověstí změnit. Dokladem je *pověst blanická*. O tom, že blanická pověst byla mezi lidem rozšířena, podává svědectví Balbín. Původně to byla místní pověst o zmizení obležených táborů v Blaníku, později se však spojila s jedním ze Sibiyliných proroctví, v němž se předpovídalo, že z hory vyjde boží vojsko na nepřitele české země. Božím vojskem bylo zřejmě míněno vojsko husitské, během protireformace se však objevil v těchto pověstech sv. Václav bojující po boku blanických rytířů (v jedné verzi z doby tereziánské) a na začátku 19. století se celá pověst změnila v pověst katolickou tím, že v ní byl pojat jako jejich vůdce. Podobná pověst o rytířích sv. Václava se poutá i k vrcholu Oškobrhu u Poděbrad.⁶ Je patrně stejného původu jako katolická verze pověsti blanické.

Snaha vytvořit z původně husitské blanické pověsti pověst protireformační je dalším dokladem síly husitské tradice a úsilí zlomit ji naroubováním tradice katolické. Husitská tradice se ozývala po celé 18. století i v písních. Znovu se zpívala starší píseň ze začátku 17. století „Vzhůru, Čechové“, nabádající k ozbrojenému odporu příkladem husitů; zapsal ji ještě roku 1789 Vavák. Složena byla původně k vpádu Bočkajovců na Moravu roku 1605 (srov. str. 353), ale neztrácela svou aktuálnost ani později, neboť vyznívala jako výzva k boji proti útlaku. Rovněž se dále zpívaly protestantské písně, nejednou bojovně protikatolicky zaměřené.

Protireformace se snažila oprádat pověstmi i svá poutní místa a některé z těchto pověstí opravdu pronikly mezi lid. Typickým příkladem je *pověst hostýnská*. S hostýnskou pověstí se po prvé setkáváme roku 1665 v Balbínově knize o P. Marii Svatohorské (Diva Montis sancti), kde se spojuje s Hostýnem Hájkova pověst o Jaroslavovi a jeho porážce Tatarů. Je nápadné, že se tato pověst objevila nedlouho po roku 1650, kdy začínal na Hostýně rozkvétat mariánský kult. V pozdější literatuře⁷ můžeme pak sledovat krok za krokem, jak se hostýnská pověst rozrůstala. Pro protireformační mentalitu je také příznačné, že roku 1727 město Bystřice pod Hostýnem zaslalo zprávu Dismasu Hofferovi, který psal latinský dějepis Moravy, v níž vypsalo hostýnskou pověst

⁶ Pověsti o zakletém vojsku, které v čas nouze přijde na pomoc, vázaly se k rozličným horám v celé české oblasti, např. sem též patří slezská pověst o rytíři Jurkovi, který vytáhne do boje ze Skalické hůrky u Frýdku, až bude na Těšínsku nejhůře.

⁷ Kruger 1669, Středovský 1712, Písničky hostýnské 1754.

s tou změnou, že zázrak byl vztažen místo na Tatary na husity a událost byla položena k roku 1420.

Podobně se vyvíjela pověst o *Kotouči u Štramberka*. I tato pověst vypravovala původně o vítězství nad Tatary a byl učiněn pokus vplést do ní na místo Tatarů husity. — Máme i doklad o pokusu vytvořit umělou protireformační pověst, která se mezi lidem neujala: je to legenda o poutním místě na *Vinicích u Žarošic*. Roku 1700 byl v ní kladen vznik tamního kostela k roku 30 n. l. (tedy ještě do doby života Kristova) a v letech 1710 a 1716 byl učiněn pokus spojit tuto legendu s Cyrilem a Metodějem.

Pověsti nebyly ovšem omezeny jen na venkov, své pověsti měl i lid městský, např. pražský lid si vypravoval o bezhlavém strahovském jezdcí, o pyšné hraběnce v Lichtenštejnském paláci, o vyšehradském sloupu aj.

Některé z lidových pověstí přecházely v 19. století do písemnictví. To platí pro pověst blanickou, která byla vložena do lidové knížky o Zdeňkovi ze Zámku. Dokladů je však daleko více, např. pověst hostýnská, kterou zpracoval Václav Hanka v básni Královédvorského rukopisu „Jaroslav“. Z pražských pověstí zpracoval s osvícenskou tendencí Šebestián Hněvkovský veršování o vyšehradském sloupě. Velmi rozšířená lidová pověst o ženichu-umrlci dala dějový podklad Erbenovým Svatebním košilím a pověst o utopeném zvonu u Chlumce byla zpracována v Klicperově hře Jan za chrta dán. Také literární začátky Boženy Němcové vyrůstají z lidových pověstí. Už z těchto několika příkladů je patrné, jak v našem obrození navazovala tak zvaná umělá literatura na literaturu lidovou.

V oblasti lidového a pololidového dramatu vznikl okolo poloviny 18. století nový druh, který je evropskou zvláštností, totiž lidová hra se zpěvy. Vyvinula se patrně v souvislosti s operami, které dávala šlechta na svých soukromých divadlech (Jaroměřice n. Rokytou, Praha, Kuks, Český Krumlov aj.), a s hudbou venkovských kantorů, která měla tradičně vysokou úroveň. V šlechtických divadlech na venkovských zámcích účinkovali totiž místní lidé z panství, kantoři i nevolníci, a nejspíše jejich zásluhou vznikaly zpěvohry skládané přímo pro lid. Na jejich utváření působila ovšem také hra školská a tradice duchovních her, sahající až k staročeskému Mastičkáři. Po stránce ideové vyznívaly sice buď neutrálně, nebo aspoň loajálně, ale jasně se v nich odrážel lidový život, zobrazovaný s naivním realismem i s drastickou často komikou. I jazyk bývá lidový, na Moravě např. hanácké nářečí (odtud se těmto hrám říká „hanácké opery“), a v melodice přes závislost na italské opěře jsou i motivy lidové písně.

Typem takové hry je „opera“ o *Landeborkovi* (= Brandeburkovi), složená počátkem čtyřicátých let hanáckým nářečím.⁸ Byla dávana roku 1748 při návštěvě Marie Terezie v Hradisku u Olomouce. Její děj je vzat z tehdy nedávného

⁸ Celý titul hry zní: *Kterak Landebork od Prahe z království českého ani nepřekna (lotr) s bohem hěbal.*

pruského vpádu na Moravu. Přesto, že líčí autenticky strasti místního obyvatelstva, není to historická hra v pravém slova smyslu; děj se držel skutečných událostí jen velmi málo a těžisko bylo v líčení válečných útrap. Hra vyznívala jako projev loajality ke královně.

Rozvoj lidových her se zpěvy spadá hlavně do poslední čtvrtiny století, a proto reagovaly mimo jiné i na velké selské povstání z roku 1775. Velmi přesně toto povstání zachytila opera *Selská rebelie* od kantora Antoše, který působil na Jičínsku. Autor libreta vylíčil události asi podle vlastních zážitků. Stojí na straně lidu, má porozumění pro jeho bídu a cítí s ním, přesto však hra nevyznívá revolučně, nýbrž loajálně. Při závislém postavení tehdejšího kantora je to pochopitelné, ale už sama skutečnost, že se selské povstání stalo námětem hry určené lidovému publiku a že sled událostí byl v ní vylíčen s přesností téměř dokumentární, má svůj nepochybný význam.

Po nějaké době — na konci 18. století nebo na začátku století následujícího — byla hra přepracována tak, že byly sice ponechány původní zpěvy, ale přibyly mluvené části prózou. Proti originálu byla zdůrazněna revolučnost, ale byl též ponechán závěrečný sbor, který je výsměchem poraženým sedlákům. Toto na první pohled nelogické spojení (neodůvodněná změna autorova postoje) vyplynulo nepochybně z censurních ohledů.

Ke konci století se uplatňují v lidových zpěvohrách motivy, které byly charakteristické pro pobělohorská interludia, zejména opilství a námluvy. Spojovací článek mezi interludii a těmito hrami (patří k nim např. *Jora a Manda*, *Maréna a Kedrota*, *Opilý muž* aj.⁹) tvořila intermezza, to je veselé mezihry vkládané mezi akty vážné opery a zpracovávající v podstatě tytéž náměty (a s touž obhroublostí) jako pobělohorská interludia.

Obdobně jako působily na lidovou zpěvohru opery dávané na zámcích, na lidové divadlo měly vliv hry dávané profesionálními zahraničními herci. Dokazuje to např. komedie o *Františce a Honzíčkovi*, která předvádí, jak si Honzíček vysloužil za řemeslnickou zběhlost královskou dceru a získal ji i přes úklady generála Mince. Na lidovou frašku působila také tradice staršího dramatu „literárního“, jak to ukazuje fraška *Salička*, lidové zpracování renesanční frašky Polapená nevěra¹⁰. Dávala se o masopustě.

Někdy od poloviny 17. století (snad i dříve) se objevilo jako nový činitel *divadlo loutkové*. Nejstarší repertoár tvořily mezinárodní látky, jako o Faustovi, donu Juanovi (Don Šajn) nebo Jenovefě, když však koncem 18. století vznikla v Praze stálá scéna, dávali loutkáři po venkově také hry předváděné na divadle v Praze. Nejznámější z těchto loutkářů byl MATĚJ KOPECKÝ († 1847), jehož dílem přechází loutkové divadlo do obrození.

Nadále se pěstovalo i drama náboženské, především oblíbené a již tradiční

⁹ Jádrem první z těchto her je výsměch Mandy (Marie) Jorovi (Jürovi), který se jí dvoří. — Maréna (Marie) a Kedrota (Gertruda) jsou dvě vdavekchtivé dívky, které však nemají ženicha, a proto se rozhodnou zůstat svobodnými a velebí panenský stav. Obě tyto skladby jsou původu hanáckého a psány nářečím. — Hra *Opilý muž* je českého původu. Nemá vlastně děje, její podstatou je řada hádavých výstupů.

¹⁰ Viz na str. 356.

hry vánoční a velikonoční. K jejich rozvoji nepochybně přispěla *sepolcra*, která se provozovala na Zelený čtvrtek, a *pastorely*, dávané o vánocích,¹¹ jakož i lidové obyčeje při koledování. Zejména chození s betlémem a koledy tříkrálové bývaly doprovázeny kratičkými výstupy. Lidová dramatická tvořivost se však hlavně projevila v rozsáhlých hrách, v nichž vystupovalo až sto osob. Dochovaly se až do 19. století v Podkrkonoší. Patří mezi ně zejména *Lastibořská hra velikonoční* a *Semilská hra vánoční*. Vedle her velikonočních a vánočních těšily se oblíbě nadále také lidové hry o *svatých*, jako o Barboře, Jiřím a Janu Nepomuckém.

Rozvoj lidového divadla brzdily různé zákazy. Tak byly roku 1767 zakázány hry loutkové, 1770 hry jesličkové, tříkrálové a lidové hry vztahující se k Hromnicím a zvláště hry masopustní. Za Josefa II. (1780—1790) následoval další zákaz roku 1786. Zákazy byly odůvodňovány hospodářskými škodami, které vznikaly tím, že „komedie“ odváděly lid od práce.

Mezistupeň mezi tvorbou ústní a písemnictvím představovali písmáci. Byli to lidoví milovníci literatury, kteří si opisovali literární památky a někdy se pokoušeli o tvorbu vlastní. Často nám dochovali texty dnes ztracených tisků a mnoho z lidové tvořivosti.

O původní tvorbu se pokoušel např. Jiří VOLNÝ, od roku 1730 šafář a vrchní ovčák v Kratonohách, a milčický rychtář FRANTIŠEK JAN VAVÁK (1741 až 1816), jehož dílo již časově spadá do začátků obrození. Protože tito písmáci patřili k lidu, vystihli ve svých pracích jeho život i zájmy. Jejich skládání měla i literární ohlas. Po té stránce je třeba charakteristické to, že *Veselé písně* Jiřího Volného vydal 1822 Václav Hanka. Byly to skladby nenáročné, nekladly si vyšší cíl než bavit a moralisovat, ale hodně se líbily.

Písmáci nám zanechali také mnoho kulturněhistorického materiálu, např. lékařských návodů. Vedle praktických zápisů často ukládali do svých rukopisných sborníků i různé paměti a zachovali nám četné lidové a jarmareční písně, pověsti apod. Zároveň nám podávají svědectví o tom, co se tehdy těšilo u lidových čtenářů oblíbě. Je zajímavé, že se stále ještě opisovaly památky vzniklé již ve 14. století. Tak např. rukopisná *Apatéka domácí* z roku 1749 obsahuje (vedle lékařských rad) zvláštní verši Života Adamova.

K lidovým písmákům lze také přiřadit drobnou inteligenci, která žila mezi lidem a dívala se na svět jeho očima. Patřili k ní zejména vesničtí kantoři; byli patrně skladateli lidových zpěvoher a vedle toho nejednou vyslovili v písních i čistě lidové tužby. Typem takového písmáka je kojetínský kantor TOMÁŠ

¹¹ Sepolcra a pastorely se dávaly v kostelích a rozšířily se po celém venkově. Představovaly hudebně-dramatickou produkci a v obou se uplatňoval vliv lidové písně a v textu lidová představitost i lidový vztah k životu. — *Sepolcra* se dávala na Zelený čtvrtek. Byl to druh malého oratoria, podávajícího rozjímání nad Kristovým umučením a jeho smrtí. Vystupovaly v nich nejčastěji biblické postavy, které hořekovaly nad Kristovým utrpením a smrtí. — *Pastorely* se dávaly hlavně na den Božího narození a na svátek Tří králů. Jsou to pastýřské zpěvy, prosycené prvky bukolického idylismu. Těšily se neobyčejně oblíbě a obsahovaly stejně v díkci jako v hudební stránce velmi mnoho lidového.

KUZNÍK (1716—1786), který vyzpíval útlak selského lidu i jeho sebevědomí. Proti celkem povrchnímu Volnému, který se spokojoval s plytkou písni zábavnou, Kuzník dovedl výstižně zobrazit skutečný život selského člověka.

Obrozenští spisovatelé, kteří si všímali lidové tvořivosti a tvůrčím způsobem na ni navazovali, soustřeďovali se na venkov, a tak vznikal falešný dojem, jako by lidovou tvořivost představoval jen lid venkovský. Ve skutečnosti však slovesnou tvořivost nacházíme i u lidu ve městech.

Kulturní život nižších vrstev lidu městského se v 18. století nelišil podstatně od jejich kulturního života v století 16. a 17. Máme doklady, že byly stále v oběhu knížky lidové četby; některé se i opisovaly, např. chrudimský měšťan malíř Josef Cereghetti (1722—1799) si opsal a malířsky vyzdobil Poručenství dvanácti patriarch a povídku Aseneth. Drobné měšťanstvo mělo stále zájem o staré látky, namnoze středověké, a rádo se bavilo oblíbenými renesančními šprýmy (máme např. dochován v opise z 18. století komický řád o přijetí do podagristické společnosti). Naproti tomu lidová píseň v městském prostředí podle všeho nežila tak intenzivně jako na venkově a neudržovala se tak dlouho v povědomí. Ve městech se patrně uplatňovala především píseň jarmareční. Zato však máme dochovány stopy po pověstech městského lidu, zejména po strašidelných pověstech o různých domech a místech, a mnoho rukopisných prací měšťanů s literárními zájmy.

Z těchto prací (nehledíme-li k pamětem, o kterých již byla řeč v jiné souvislosti a k nimž je třeba ještě připočítat paměti Cereghettiho) zvláštní pozornosti si zaslouží dvě dlouhé veršované skladby o řemeslnících, napsané patrně vzdělanci, kteří však měli k řemeslnictvu blízko, *Satira na čtyři stavy* z doby okolo roku 1700 a *Verše o perníkářství* z roku 1744.

Satira na čtyři stavy je pozoruhodná již rozsahem; nedochovala se celá, ale i dochovaná část má skoro 9000 veršů. Je psána na téma povzdechu „Ach, můj milý, věčný bože, čím dáleji, vždycky hůře“, který se znova a znova opakuje jako vůdčí motiv, a je podána jako řada promluv, v nichž se střídavě uplatňují mluvčí jednotlivých stavů a řemesel, Sprosták a Malomluv. Satirické šlehy přináší hlavně Sprosták, kdežto Malomluv jeho výpady krotí. Básník útočí nejprve na duchovní stav a „stav vyšší“ (to je na šlechtu); pak přechází k stavu městskému a bere si na mušku bohaté patricije, na to navazuje invektivy na příslušníky inteligence prošlé universitou, theology, lékaře, právníky a filosofy. Po těchto útocích následuje nejdůležitější část skladby pojednávající o jednotlivých řemeslech. Tato část (nejrozsáhlejší, asi osm desetin celé básně) je zajímavá zvláště proto, že podává svědectví o životě drobného městského lidu a řemeslnictva v době, kdy řemesla začínala trpět pod náporom vyvíjející se manufakturní výroby. Po řemeslnících stíhá neznámý skladatel ještě posměchem ženy a panského donašeče, tak řečenou panskou poštolku. Skladba

vznikla nejspíše někde na Klatovsku, jak svědčí nářeční rysy. Její autor prozrazuje značnou literární kulturu a zběhlost ve veršování.

Nemenší spisovatelskou obratnost projevila neznámý autor *Veršů o perníkářství*. Ani tato skladba se nedochovala celá; rozsahem se však patrně rovnala Satíře na čtyři stavy. Jejím jádrem je dvacet kapitol pojednávajících většinou o výrobě perníku. Každá kapitola končí „tovaryšskou hymnou“ a prozaickou „fabulí“. V tovaryšských hymnách jsou dochovány, jak se zdá, staré tovaryšské zpěvy, které byly zpívány na nápěv písní známých mezi širokými vrstvami. Druhá část *Veršů o perníkářství* obsahuje poučení o tom, jak využívat počtářství při perníkářském řemesle a obchodování s perníkem. Na rozdíl od Satíry na čtyři stavy neuplatňuje se ve *Verších o perníkářství* výrazně satira a sociální kritika, spíše se hlásí parodie naukové literatury.

Obě tyto skladby však zapadly. Tištěny nebyly a pro svou délku se nemohly stát součástí slovesnosti ústní, tím spíš, že šlo o básně určené k recitaci a ne ke zpěvu. Byly však aspoň nějakou dobu v oběhu mezi drobným měšťanstvem a svědčí o kulturním životě a literárních zájmech nižších vrstev městského lidu, které se neodnárodnily.

Jestliže se díváme na knižní produkci od sklonku 17. století do počátku obrození, vidíme obraz stálého planění a úpadku; vidíme-li však celou slovesnou kulturu tohoto období, o všeobecném úpadku nemůže být řeči. Upadaly kulturně privilegované a majetné vrstvy, které se odcizily národu, ale neupadal lid, a to stejně na venkově, jako ve městech. Naopak, protože byl lid kulturně odkázán sám na sebe, vypjal svou tvořivost do míry dříve nevídané a vytvořil díla pozoruhodné ceny.

Na lidovou tvořivost navazovala obrozenská literatura, a to několikerým způsobem. Máme doklady, že čerpala z lidové tradice námětově (Klicpera), že těžila z jarmareční pololidové písně (Hněvkovský), máme později i doklady tvůrčího rozvíjení podnětů lidové tvořivosti v ohlasové poesii Čelakovského, v Erbenově *Kytici* a v próze Boženy Němcové. Vedle toho se však přelévala do obrozenské literatury starší lidová četba, kterou vydával a adaptoval např. Kramerius, pololidová píseň jarmareční a barokní písně kancionálové, ať už v podobě původní nebo zesvětštělé, jak ukazují upravené písně Kadlinského v *Thámově* sborníku *Básně v řeči vázané* (1785).

Tím vším je spjato 18. století s novou dobou. Nevytvořilo sice díla významu Alexandreidy nebo písní husitské doby, nedalo naší literatuře muže takového významu, jako byl Blahoslav nebo Komenský, ale jeho kulturní tvořivost je stále nabádavým dokladem toho, jak se lid nevzdal nikdy svého češství a jak ani za nejtěžšího útlaku nepohasla jeho tvořivost.

Formuli přísahy pro zběhlé sedláky otiskl Josef Volf, Prísaha zběhlých poddaných. Z klatovské knihy pamětní z r. 1722, ČL 16, 1907.

O Petraschově společnosti psal a zejména rozebral její časopis Miloslav Hýsek, Z počátků vědeckého bádání obrozenického, Výroční zpráva reálného gymnasia na Novém Městě v Praze v Truhlářské ulici, 1913. — Srov. též Oldřich Králík, Moravské počátky osvícenského humanismu, Vlastivědný sborník moravský 2, 1947; zde i bibliografie.

O překladu Ovidiových Metamorfos do češtiny v 18. století psal Karel Svoboda, České zpracování Ovidiových „Proměn“ z XVIII. století, Universitas Carolina 1957, Vol. 3, Philosophica No 2.

Píseň Zapalte kacířské bludy otiskl Čeněk Zíbrt v ČČM 81, 1907, v článku Josef Šollín, sběratel knih staročeských pro Museum. O době jejího vzniku psal Josef Volf, Kdy povstala „Píseň o bludných knihách“, ČČM 84, 1910.

O Koniášovi psal s obrannou tendencí Antonín Podlaha, Život a působení Ant. Koniáše, Sborník Historického kroužku „Vlast“, 1893. K 225. výročí Koniášova Klíče napsal článek F. M. Bartoš, Výročí krvavé knížky, Kostnické Jiskry 39, 1954.

O Bílovském pojednal Vojtěch Martínek, Hlučinský kazatel, Věstník Matice opavské, 1922. — Některá kázání Bílovského vydal Josef Vašica (Vino ze svatby v Káni a potřebnost roucha svadebního, Stará Říše na Moravě, 1933).

O Pohlově neoterisování psal Alois Lisický, Jan Václav Pohl v zápase o české slovo, Osvěta 50, 1920. Viz též Lisického stať Z dějin zápasu o české slovo, Osvěta 49, 1919.

O Sporckovi napsal monografii Heinrich Benedikt, Franz Anton Graf von Sporck. Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen, Wien 1923; viz také kritiku Fabiana Slabého v Časopisu pro moderní filologii a literaturu 12, 1926. (Slabý se zabýval Sporckem již dříve, srov. Hr. Frant. Antonín Sporck, LF 34, 1907, a Korespondence hr. Fr. A. Sporcka, ČČH 12, 1906; v LF oceňuje starší literaturu.) — Josef Hanuš, František Antonín hrabě Sporck (Z dějin české literatury — sborník k Vlčkovým šedesátinám, 1920). — Populární monografii napsal Karel Trška, František Antonín Šporck, 1940².

List z nebe otiskl A. Vokurka, List rukou Ježíše psaný z r. 1769, ČL 21, 1912.

O Zaklínači psal Vítězslav Houdek, Moravská kniha o zaklínání duchův, ČL 1, 1892.

„Paměti pražské z let 1732—1743“ popsal a vydal Josef Teige, VKČSN 1904. Zde i zpráva o spisku Diarium o obležení města Prahy 1757. Tento spisec vydaný anonymně připisuje Teige Janu Karlu Rohnovi (1711—1799). (Srov. též Josef Jireček, Rukověť II, str. 187.)

„Paměti březnické ze 17. a 18. věku“ vydal Antonín Rezek, Zprávy KČSN 1881.

„Paměti Jiřího Václava Paroubka, někdy vikáře a faráře v Líbeznicích (1740 až 1774)“ vydal Václav Beneš Třebízský, Sborník historický (Rezkův) 2, 1884, a 3, 1885.

Lehnerovy paměti vydal Antonín Rybička, Fridrich II. král pruský r. 1742 ležením u m. Chrudimi, Sborník historický (Rezkův) 3, 1885.

O emigrantské literatuře této doby poučují: František Augustin Slavík, Z doby před naším vzkříšením, Osvěta 4, 1874; týž, Česká emigrace r. 1741—42, Osvěta 7, 1877; Antonín Rezek, Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách, 1887; týž, Příspěvky k dějinám české emigrace v XVIII. století, ČČH 1, 1895 (zde i literatura); Josef Volf, Soupis nekatolíků uprchlých z Čech z r. 1735, VKČSN 1907; Gustav Adolf Skalský, Z dějin české emigrace osmnáctého století, Chotěboř 1911.

O Klejchovi píše J. B. Čapek, Pěvec od Růžového paloučku (v souboru Záření ducha a slova, 1948); zabývá se jím také Josef Páta, Václav Klejch Lažanský (1682—1737), Reformační sborník 8, 1941.

O **Liberdovi** psali Josef Volf, K literární činnosti J. Liberdy, ČČM 82, 1908, a Rudolf Říčan, Z literatury české větve obnovené Jednoty bratrské v 18. století, čas. Jednota bratrská 26, 1949.

O **Jiřím Petrmannovi** pojednal Josef Volf, Drážďanský kancionál Jiřího Petermanna z r. 1748 a pražská konsistoř, ČČM 98, 1924, a J. B. Čapek, Jiří Petrmann žalmista (v souboru Záření ducha a slova, 1948).

O zahraničních vydáních biblických textů srov. Josef Volf, Vydání českého Nového Zákona r. 1744, ČČM 83, 1909.

Historii Martina Kopeckého vydal Hubert Rösel ve sborníku *Deutsch-slawische Wechelseitigkeit in sieben Jahrhunderten*, Berlin 1956 (Der „Schwanengesang“ des Martin Kopecký).

Píseň *Radujte se, všichni Češi* vydal Otakar G. Paroubek, ČČM 73, 1899 (Píseň o králi Bavoru).

O písni *Brandeburku*, podej ruku viz Antonín Rezek, Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách, 1887, str. 107; srov. též Arnošt Denis, Čechy po Bílé hoře, 1931, I, 3, str. 9n.

Píseň nová k potěšení a vyražení Moravanů je otištěna Čeněkem Zíbrtem v článku *Písničky zamilovaného vojáka z roku 1740*, ČL 22, 1913.

Antologii jarmarečních písní s teoretickým úvodem vydali Robert Smetana a Bedřich Václavek, *České písně kramářské*, 1937 (nové vydání v Sebraných spisech B. Václavka 1949). — Jiný soubor sestavil Miloslav Novotný, *Špalíček písniček jarmarečních*, 1940.

Píseň o *Nislavovi* a *Běle* otiskují Bedřich Václavek a Robert Smetana, *České světské písně zlidovělé I*, 1955. — O jejím verši psal Karel Horálek, *Počátky novočeského verše*, *Acta universitatis Carolinae, Philologica* 4, 1956.

Na jarmareční skladbu o *Ondrášovi* upozornil Jaroslav Nehýbl, *Kramářská píseň o Ondrášovi*, *Slezský sborník* 48, 1950 (tam i další literatura). — Na zesměšňování oficiální tematiky a zákaz zpěvu i stíhání kolportérů kramářských písní poukázala Zdeňka Tichá, *K dějinám kramářské písně v 18. století*, *Česká literatura* 1, 1953.

Písně Truchlivé volání... a Píseň k potěšení... vydal Čeněk Zíbrt, *Písničky zamilovaného vojáka z roku 1740*, ČL 22, 1913.

O *prášilovské literatuře* viz Čeněk Zíbrt, *Staročeská rozprávka ze Smyšlenova v Štětětově pod Klevetovem*, ČL 21, 1912. — „Dopis hanáckého otce synovi studentovi z konce století XVIII.“ otiskl Mil. Radotínský, ČL 21, 1912. — Text knížky o hraní bulky vydal Čeněk Zíbrt, *Trapulky do bulky. Rýmovaná naučení o hře karetní*, ČL 13, 1904. — O ohlasu *Frantových práv* viz Čeněk Zíbrt, *Rozprávka o třech ženách z Frantových Práv v skladbě ovčáka Jiříka Volného* († 1745), ČL 20, 1911.

Novou pranostiku vydal Čeněk Zíbrt, *Jihlavská Nová pramostika [sic!] pro savský [sic!] lid*, ČL 7, 1898.

O začátcích novinářství psal Vladimír Klimeš, *Počátky českého a slovenského novinářství*, 1955; tam další literatura. K tomu srov. kritickou stať Jána Čaploviče, *O začiatkoch slovenského novinárstva*, *Slovenská literatúra* 4, 1957, a Josefa Polišíenského v *Novinářském sborníku* 1, 1956, str. 85—88.

O významu ústní slovesnosti pojednal Bedřich Václavek, *Písemnictví a lidová tradice*, 1938 a 1947; týž, *Lidová slovesnost v českém vývoji literárním*, 1940. Srov. též Karel Horálek, *Staré veršované legendy a lidová tradice*, 1948, a Karel Horálek - Zdenka Horálková, *K dějinám našich lidových balad*, *Slezský sborník* 54, 1956. — „*České legendy*“ vydal s komentářem Jiří Horák 1950.

O lidové písni pojednal Bedřich Václavek a Robert Smetana v doslovu k 4. vydání Sušilových Moravských národních písní, 1951, a v hesle Lidové písně v Dodatcích Ottova slovníku naučného (OSNND). — Dále o lidové písni a umělé písni psal a ukázky z této tvorby otiskl Jan Němeček, Zpěvy XVII. a XVIII. století, 1956. — O vztahu slova k melodii písní psal Antonín Sychra, Hudba a slovo v lidové písni, 1948.

Sociální písně jsou uvedeny v těchto antologiích: Vladimír Karbusický - Jaroslav Vanický, Český revoluční zpěvník, 1953; Zdeňka Tichá, Verše bolesti, posměchu i vzdoru, 1958.

Píseň Žádný člověk neví vydal František Bartoš, Robota na bývalém panství malenovském, ČL 7, 1898. — Píseň Ach běda, běda, koupil nás Breda uvádí Josef Vávra ve studii Bývalé panství pečecké, Sborník historický (Rezkův) 3, 1885.

Píseň Běda mně, smutnému je dochována ve Vavákově Zboru písní; jiné, stručnější znění vydal Čeněk Zíbrt v souboru Z doby úpadku, 1905. Tam jsou otisknuty i další skladby, např. písně věnované Anně Vitanovské, ukázka z Discursu Lipirona, předmluva k Frozínovu Obrovišti, písně o Valdštejnovi a Harantovi, ukázky z Vavákovy písně o robotě, píseň o selské rebelii 1734 apod.

Starší literaturu o Vavákovi uvádí Ladislav Prokeš: František Jan Vavák, Agrární archiv, Časopis pro dějiny venkova, 3, 1916. — Vavákovy historické písně podrobně uvádí Stanislava Hájková, Vavák a jeho pojetí českých dějin, ČČH 35, 1929. — Paměti Vavákovy vydával Jindřich Skopec (1907, 1908, 1910, 1912, 1915, 1916, 1918, 1924 a 1936.)

„Řád veselí svatebního“ otiskuje nově Max Hroch, ČL 21, 1912. — O čáslavském společenství pojednal Kliment Čermák, Společenstvo zvěčů, muzikantů, družbův a mládeňců v Čáslavi r. 1725, ČL 2, 1893.

O lidových kancionálech viz např. J. Matějka, Malované modlitební knížky z XVIII. a ze začátku XIX. století, ČL 3, 1894; Čeněk Zíbrt, Kancional Jana Drašnara, kantora doberského, ČL 1, 1892; ukázka z Kancionálu bořického reprodukována v ČL 3, 1894, str. 431.

K pověsti o Kozinovi viz František Teplý, O velkém hrdinovi Janu Sladkém, ČL 16, 1907. — K pověsti o Jakubu Kubatovi viz ČL 14, 1905 (Čeněk Zíbrt, J. K. Hraše, Fr. V. Bouchal).

O strašidelných pověstech psal např. Emil Horský, J. Beckovský o strašidlech na Radyni, ČL 16, 1907. — K pověstem o stromech hodně látky snesl Jan Evang. Chadt, Pověsti a dohady o starých a památných stromech v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ČL 17, 1908.

O pověsti královské viz Rudolf Urbánek, K české pověsti královské, ČSPS 23, 1915—26, 1918. — O králi Marokánovi psal Václav Řezníček, Proroctví o příští krále Marokána, ČL 12, 1903, a J. B. Čapek, Československá literatura toleranční I, 1933.

O Žižkovi psal Rudolf Urbánek, Žižka v památkách a úctě lidu českého (Spisy filosofické fakulty Masarykovy university, Brno 1924); zde i o pověsti blanické (str. 108). K pověstem o Žižkovi viz též anketu Žižka v lidovém podání československém, ČL 24, 1924.

O pověstech poutajících se k Oškobrhu viz Polichronij Agapjevič Sýrku, Ohlas národního rytířského eposu v Čechách (Rytíři sv. Václava v Blaníku), ČL 7, 1898.

O písni Vzhůru, Čechové psali: Stanislav Souček, Domnělá píseň českých vyhnanců na Slovensko a její slovenské příbuzenstvo (Spisy filosofické fakulty Masarykovy university, Brno 1923); Jindřich Obršlík, K husitské tradici v písňové tvorbě českého lidu na počátku 18. století, ČMM 71, 1952; Josef Petráň, Píseň „Vzhůru Čechové“ a její varianty, Sborník historický 3, 1955. — Píseň vydala nově Zdeňka Tichá v antologii Verše bolesti, posměchu i vzdoru, 1958.

O pověsti hostýnské psali: Václav Flajšhans, Zázrak hostýnský a báseň „Jaroslav“, ČČH 38, 1932; Jindřich Šebánek v ČMM 58, 1934, str. 446—450, a 59, 1935, str. 392—402; k věci se pak Flajšhans vrátil v ČČH 42, 1936, str. 188—190.

O pověsti vízící se ke Kotouči u Štramberka psal Jindřich Šebánek, *Pověst štramberská*, ČMM 59, 1935.

O žarošické pověsti srov. Jindřich Šebánek, *Žarošická legenda* (Sborník Jana V. Nováka, 1932); srov. též ČMM 58, 1934, str. 446—450.

O pražských pověstech viz Čeněk Zíbrt, *Illustrace pověstí z roku 1787*, ČL 10, 1901, a Cyril Straka, *Pověsti strašidelné ze Strahovských letopisů*, ČL 25, 1925.

Z jiných prací o pověstech viz Bedřich Svoboda, *České prstonárodní podání „o ženichu umrlci“*, ČL 14, 1905. — O pověsti Jan za chrta dán psala Julie Vlasáková, *Jan za chrta dán*, ČL 14, 1905.

O lidových operách posledně psal Jan Němeček, *Lidové zpěvohry a písně z doby roboty*, 1954; zde vydal a rozebral *Selskou rebelii* a uvedl starší literaturu; lidových zpěvoher si Němeček znovu všiml v souboru *Zpěvy XVII. a XVIII. století*, 1956.

Hru o Landeborkovi otiskl František Bartoš, Hanácká „opera“ z r. 1757, ČL 10, 1901. — O hanáckých operách pojednal Emil Axman, *Moravské opery ve stol. XVIII.*, *Časopis Moravského musea zemského* 12, 1912; srov. též Jan Racek, *Česká hudba*, 1958.

O lidovém dramatu psal Petr Bogatyrev, *Lidové divadlo české a slovenské*, 1940; Jan Kopecký, *Divadlo naší hrdosti*, *Divadlo* 1, 1950.

Komedii o Františce a Honzíčkovi a Saličku vydal Petr Bogatyrev v knize *Lidové divadlo české a slovenské*, 1940, a Josef Hrabák v antologii *Lidové drama pobělohorské*, 1951.

O loutkovém divadle psal Jaroslav Bartoš, Prokop Konopásek, *klasik českého loutkového divadla*, *Divadlo* 1, 1950. — Srov. také Bartošovu antologii *Loutkařské hry českého obrození*, 1952, kde je uvedena i literatura a připojeno pojednání *O počátcích loutkového divadla a jeho repertoáru*.

O sepolcrech a pastorelech viz Jan Racek, *Česká hudba*, 1958.

Lidové hry vánoční a velikonoční vydal Ferdinand Menčík, *Prstonárodní hry divadelní*, 1894—1895 (2 svazky). — Ukázky z *Lastibořské hry velikonoční* a *Semilské hry vánoční* také v antologii Josefa Hrabáka, *Lidové drama pobělohorské*, 1951.

Lidové a pololidové hry o svatých byly otiskovány v ČL, např. 4, 1895 (Josef Král, *Divadelní hra lidová o sv. Janu Nepomuckém*), 5, 1896 (Bedřich Vilém Spiess, *Divadelní hra lidová o sv. Jiří mučedlníku*), 6, 1897 (J. F. Král, *Komedie o sv. panně mučedlnici Barboře*). Hru o svatém Janu Nepomuckém přetiskl Zdeněk Kalista v *Selských čili sousedských hrách českého baroka*, 1942. — *Moravské lidové hry souborné* vydal Julius Feifalik, *Volksschauspiele aus Mähren*, Olomouc 1864.

„Jiřího Volného Písně kratochvilné“ otiskl Čeněk Zíbrt 1894.

O Vavákovi viz na str. 491.

„Hanácké písně z časů roboty“ Tomáše Kuzníka vydal s úvodem a poznámkami Julius Heidenreich, *Kojetín* 1936.

O Cereghettim píše Čeněk Zíbrt, *Rukopisné varianty staročeských Poručeníství patriarch dvanácti v Perně r. 1595 a J. Cereghettiho ze století XVIII.*, ČČM 87, 1913.

Satiru na čtyři stavy vydala — po neúplné edici Čeňka Zíbrta v ČL 15—16, 1906 až 1907 (pod titulem „Ach můj milý, věčný Bože, čím dáleji, vřdycky hůře. Rýmování o řemeslnících z konce věku XVII.“), v *Zlaté Praze* 24, 1907 (Panská „poštolka“). Rýmování z konce stol. XVII.) a v *Národních listech* 1906, č. 289 (*Abeceda neb zrcadlo ženské*). — Zdeňka Tichá 1958.

Verše o perníkářství vydal Čeněk Zíbrt 1895; otiskuje však pouze jeho první část, a to ještě neúplně a nepřesně.